МӘКТӘБ РӘҺБӘРЛӘРИНИН ГИЈАБИ СЕМИНАРЫ

ЛЕНИН ПРИНСИПИНИ ҺӘЈАТА КЕЧИРДИКДӘ

> Әкәр тә'лим, тәрбијә вә тәһсил, анчаг мәктәбдә гапаныб галса вә чошгун һәјатдан ајры салынса иди, биз она инанмаздыг
>
> В. И. Ленин

Совет дидактикасынын үмдә принсипләринин бири—тәл'имин һәјатла әлагәси—партија вә һөкумәт тәрәфиндән мүасир мәктәб гаршысында гојулмуш вәзифәләрлә әлагәдар олараг һәртәрәфли бир суретдә нәзәрдән кечирилмәјә мөһтачдыр. Дәјишилмиш ичтимаи вә игтисади шәраит, чәмијјәтимизин бундан сонракы инкишафы перспективләри дәрсә јени тәләбләр верир вә тә'лими һәјатла, коммунизм гуручулуғу тәчрүбәси илә әлагәләндирмәјин нә демәк олдуғу анлајышынын мәзмунунда хејли дүзәлиш едир.

Дәрс вә һәјат, даһа доғрусу — Татарыстанын габагчыл мүәллимләринин тәчрүбәсиндә бунларын үзви әлагәси вә һәмин тәчрүбәнин нәзәри тәһлили — мәктәб рәһбәрләри үчүн бу гијаби семинарын мәзмунуну тәшкил едир. Казан педагожи институтунун досенти И. Малкин өз мәгаләсиндә кәрчәклијин чохчәһәтли зәнкинлијинин тә'лим просеси васитәси илә шакирдин дүнјабахышыны формалашдырараг онун шүуруна вә һәјат тәчрүбәсинә нечә дахил олдуғу, кәләчәк фәал гуручу вә һәјат дәјишдиричисинин нечә тәрбијә олундуғу вә инкишаф етдији һаггында данышыр. Бу мәгсәдә доғру апаран јоллар һаггында ашағыдакы фәсилләр бәһс едир: «Сүн'и дејил, үзви суретдә», «Нәзәријјә вә тәчрүбәнин вәһдәти», «Партија мөвгејиндән», «Нәсилләрин ирсилији», «Дәрсин чәрчивәсини кенишләндирәрәк...», «Һәјати әмәли характерли тапшырыглар», «Биликләрин ичтимаи тәчрүбәдә тәтбиги». Фәсилләрин елә тәкчә бу сәрлөвһәләриндән көрүндүјү кими, Татарыстанын габагчыл мүәллимләринин тәчрүбәси — тә'лимин һәјатла әлагәси принсипини һәјата кечирмәјин әмәлә кәлмәкдә олан һәртәрәфли вә там системидир. Мүәјјәнләшмәкдә олан систем бу гијаби семинарын иштиракчыларына мәктәб иш тәчрүбәсиндә тәсадүфи, епизодик характер дашыјан, сон мәгсәдә — тә'лимин һәјатла үзви бир суретдә бирләшдирилмәсинә, бөјүјән адамын шәхсијјәтинин формалашдырылмасына хидмәт етмәјән вә варса һамысыны баша дүшмәјә көмәк едәр. Мәгаләнин мүәллифи мәктәб иш тәчрүбәсиндә һәлә дә мүшаһидә едилән һәјатла, мүасирликлә сүн'и, «иллүстратив» әлагәләндирмәнин фајдасызлығыны, чох вахт исә һәтта ачыг-ашкар зәрәрли олдуғуну, дәрси мүшајиәт едән «тәрбијәви моментләр»ин формал характерини инандырычы бир суретдә көстәрир. Татарыстанын ән јахшы мүәллимләринин тәчрүбәси сүбут едир ки, һәјатла долғун, фәал әлагә һеч дә тәкчә шакирдләрин идрак фәаллығы вә мүстәгиллијинин инкишафы үчүн әсас хидмәтини көрмүр. О, һәмчинин тә'лимин тә'сирли методикасыны, һәјати мәзмунунун, методларынын вә тәшкилати формаларынын диалектик гаршылыглы әлагәсини вә вәһдәтини дә тәләб едир. Әкәр һәјатын бүтүн рәнкарәнклији анчаг мүәллимин сөзләри васитәси илә гавранылырса, әкәр шакирд фәал ахтарычылыға чәлб едилмәмишсә, ихтира севинчиндән, зәкавәт гүввәләринин сәфәрбәрлијә алынмасыны тәләб едән мәгсәдәјөнәлдилмиш фәалијјәтдән мәһрум олунмушса, о (һәмин рәнкарәнклик), солғунлашачагдыр.

Һәјатла әлагәјә о јердә даһа мүвәффәгијјәтлә наил олурлар ки, мүәллим проблемли тә'лим усталығына јијәләнмиш, дәрсдә вә синифдәнкәнар мәшғәләләрдә тәдгигат принсипиндән истифадә едир, биртипли метод вә пријомлары дејил, мүхтәлиф метод вә пријомлар тәтбиг едир.

Мәктәблиләрин мәһсулдар әмәји илә, онларын ичтимаи-фајдалы әмәли иши илә тә'лимин әлагәси проблеми досент И. Малкинин мәгаләсиндә елми мөвгедән гојулмуш вә һәлл едилир. Мә'лумдур ки, Н. К. Крупскаја бу проблемин садәләшдирилмиш шәкилдә изаһ едилмәсинә гаршы мүбаризә апарараг јазмышдыр: «Нәзәријјә фәалијјәтдә рәһбәрлик олмалыдыр. Әлбәттә, буну бәситләшдирилмиш шәкилдә баша дүшмәк олмаз: будур, белә бир теореми кечдин — ону елә бу саат һәјата кечирт. Нәзәријјә тәчрүбәјә тә'сир көстәрир, ону дүшүнүлмүш едир, ону дәринләшдирир, лакин, дикәр тәрәфдән, тәчрүбә нәзәријјәни зәнкинләшдирир. Бурада гаршылыглы асылылыг диалектик—спесификдир. Нәзәријјәни һәјатдан ајырмаг олмаз, лакин гојмаг олмаз ки, әмәли вәзифәләр нәзәријјәнин сәсини батырсын». Казандакы 51 нөмрәли мәктәбдә ријазијјат мүәллими М. Курмашеванын тәчрүбәси бу чәһәтдән марағлыдыр. О, дәрсләриндә функсионал асылылыг идејаларындан, мәсәләләр һәллинин график методларындан, диаграмлардан, графикалардан мүасир истеһсалын мүхтәлиф саһәләриндә нечә истифадә едилдијини, һесаблама чиһазларынын, машынларынын нечә тәтбиг едилдијини ачыб көстәрир. Шакирдләри һесаблама техникасынын наилијјәтләри илә таныш едәрәк, мүәллим синфи механики комбинатын машын-һесаблама бүросуна, Статистика идарәсинин машын-һесаблама стансијасына екскурсијаја апармышдыр. Ријазијјат мәктәблиләрин гаршысында, әмәли мәсәләләри һәлл етмәјин гүдрәтли аләти, кәрчәклији дәјишдирмәјә көмәк едән аләт кими дурмушдур. Буна көрә дә шакирдләрдә нәзәријјәјә даһа дәрин мараг вә ондан тәчрүбә үчүн, кәрчәклији дәјишдирмәк үчүн бир аләт кими истифадә етмәји өјрәнмәк һәвәси вардыр. Мүхтәлиф фәнн мүәллимләринин вердији һәјати әмәли мәсәләләр, бир гајда олараг идраки мәгсәд дашыјыр, бир гајда олараг нәзәријјәнин даһа дәриндән вә мөһкәм өјрәнилмәсинә көмәк едир. Мәгаләдә бу фикри инандырычы бир суретдә тәсдиг едән мисаллар аз дејилдир.

Һәјатын, тәчрүбәнин идрак мәнбәји кими тәзаһүр тапдығы вә мүәллиф тәрәфиндән тәсвир едилән дәрсләр — шакирдләрин мүшаһидәләринә вә һәјат тәчрүбәсинә мүәллимләрин иснад етдији дәрсләр дә марағлыдыр. Бу вә дикәр мөвзунун өјрәнилмәси вә дәрк едилмәси үчүн лазыми һәјати материалларын шакирдләрин өзләри тәрәфиндән топланмасынын тәшкили методикасы ибрәтамиздир. Мәсәлән, синифдә дәрс вә һәјатда дәрс чох вахт ајрылмаз олур, һәм дә бунлардан бири дикәрини зәнкинләшдирир, там бир ваһид һалында говушур. Бу ваһид там мәһз о әсасдыр ки, онун үзәриндә биликләр—әгидә формалашыр.

Охучулар мәгаләдә тарих мүәллимләринин һәјатдан дәрсә вә дәрсдән һәјата доғру кедәрәк шакирдләрә кечмишдә индинин мәнбәләри, индидә кәләчәјин әламәтләри олдуғуну көрмәкдә нечә көмәк етдијинә аид мисаллар да тапа биләрләр. Беләликлә, мәктәблиләр һәјатда мүтәрәггини вә мүртәчени, вахты өтүб кечәни танымағы өјрәнирләр, мүасир һәјатын һадисәләринин изаһы үчүн тарихә аид биликләрдән истифадә етмәјә өјрәширләр. Һеч дә тәәччүблү дејилдир ки, бу заман шакирдләр өјрәнилән тарих һадисәләрини чох фәал мүзакирә едир, тарих фактларына вә һадисәләринә өз мүнасибәтләрини билдирир, гәзет вә журнал материалларындан истифадә етмәк вәрдиши газанырлар. Онларын коммунист әгидәси белә јетишиб мөһкәмләнир. Бу әгидәнин тә'сирлилији мәктәблиләрин ичтимаи-фајдалы әмәли иши илә, әтрафда, синфин вә мәктәбин диварлары кәнарында баш верәнләрә онларын фәал мүнасибәти илә тәсдиг едилир.

Мәгаләдә тәгдим едилиб габагчыл тәчрүбәдә инкишаф етмәкдә олан мүасир тә'лимин мүасир һәјатла әлагәси системи педагожи ичтимаијјәти дүшүндүрән вә онун Үмумиттифаг мүәллимләр гурултајы әрәфәсиндә мүзакирә етдији, һабелә гурултајын өзүндә диггәт мәркәзиндә дурмуш актуал проблемләрин һәлл едилмәсинә мүәјјән һәдијјә ола биләр.

Тәдрисин елми-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәси, шакирдләрдә биликләрә тәләбат тәрбијә едилмәси, кәләчәк вәтәндашын һәртәрәфли инкишаф етмиш фәал шәхсијјәтинин формалашдырылмасы,—бүтүн бу мәсәләләр һәмин гијаби семинарда мүзакирә објекти олан мәсәлә һәлл едилмәдән һәлл олуна билмәз.

Редаксија охучулара мүрачиәт едәрәк хаһиш едир ки, журналын сәһифәләриндә мәктәбин һәјатла әлагәсинин мөһкәмләндирилмәси саһәсиндә өз тәчрүбәси һаггында, бөјүјән нәслин тәрбијәси, тәһсили вә тә'лиминә аид Ленинин үмдә принсипләриндән бирини тәчрүбәдә нечә даһа долғун вә даһа јахшы һәјата кечирмәк һаггында өз фикирләрини јазсынлар.

ДӘРС ВӘ ҺӘЈАТ

СҮН'И ДЕЈИЛ, ҮЗВИ СУРӘТДӘ

Бөјүјән нәслин тәрбијә, тәһсил вә тә'лиминә аид Ленин принсипләрини һәјата кечирәрәк партијамыз тә'лимин һәјатла әлагәсинә биринчи дәрәчәли әһәмијјәт верир.

Сов.ИКП XXIII гурултајынын халг маарифи вә коммунист тәрбијәси мәсәләләри һаггындакы гәрарларына ујғун олараг Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети «Орта үмумтәһсил мәктәбинин ишини даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында»кы гәрарда гејд етмишләр: мәктәбин башлыча вәзифәләри бундан ибарәтдир ки, шакирдләрә елмләрин әсасларына аид мөһкәм биликләр верилсин, онларда коммунист шүурлулуғу, буржуа идеолокијасы вә јад әхлагын нүфуз етмәсинә гаршы мүбаризәдә мәтанәт формалашдырылсын, шакирдләр һәјата, шүурлу сурәтдә пешә сечмәјә һазырлансын. Бүтүн тәрбијә ишини һәјатла әлагәләндирмәклә мәктәб, шакирдләри ичтимаи инкишаф ганунларыны баша дүшмәк бачарығы илә силаһландырмалы, онлары совет халгынын ингилаби вә әмәк ән'әнәләри әсасында, совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији, мүстәмләкәчилијә вә капиталын һакимијјәтинә гаршы, азадлыг вә милли истиглалијјәт уғрунда мүбаризә апаран бүтүн халгларла һәмрә'јлик руһунда тәрбијә етмәлидир.

Бу вәзифәләрлә әлагәдар олараг, елмләрин әсаслары тәдрисинин һәјатла әлагәләндирилмәсинә наил олмаг саһәсиндә мәктәбләрин тәчрүбәсинин тәһлили вә үмумиләшдирилмәси һәм педагожи елм, һәм дә тәчрүбә үчүн бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Тә'лимин һәјатла әлагәси, мә'лум олдуғу кими, бә'зән бәсидләшдирилмиш бир сурәтдә баша дүшүлмүшдүр вә бу бәсидләшдирмә дүзәлдилмәз зәрәр вурмушдур. Мәсәлән, **Ф.** Королјов, Т. Корнејчик вә Е. Равкин өзләринин «Совет мәктәби вә педагокикасы үзрә очеркләр (1921—1932-чи илләр)» адлы әсәриндә гејд едирләр ки, физиканын мүстәгил тәһсил вә тәрбијәви әһәмијјәтинә мәһәл гојулмајан вахтлар олмушдур, Једдииллик мәктәб үчүн програм (1921-чи ил) елә тәртиб едилмишдир ки, онда физика курсуну мәтбәхә, е'малатханаја, мәркәзи истилик газанханасына кечирмәк тәмајүлү ачыг-ашкар һисс едилмишдир. Н. К. Крупскаја елмләрин әсасларынын өјрәнилмәсинә бу чүр әмәли (анчаг фајда вә мәнфәәт күдән), ишбазлыгла јанашылмасындан чәкиндирәрәк дејирди ки, әкәр белә бир нөгтеји-нәзәр әсас көтүрүлсә, онда бүтөвлүкдә бир чох билик саһәләринин өјрәнилмәсиндән имтина етмәк лазым кәләрди, анчаг хырда шејләр үзәриндә дајанмаг лазым кәләрди.

Совет мәктәбинин иш тәчрүбәсиндә һәмчинин мүасирликлә сүн'и сурәтдә «әлагәләндирмәләр»ә, керчәклијин һадисәләри һаггында чох вахт хејли тәһриф едилмиш тәсәввүрләр верән һәр чүр «тәрбијәви моментләр»ә алудә олмаг да өзүнә јер тапмышдыр. Һәм дә бу, тәдрис мәнтигинин позулмасына кәтириб чыхармыш, дәрсин әсас дидактик мәгсәдиндән јајындырмышдыр. Бә'зи мәктәбләрдә елә инди дә фактлар мүшаһидә едилир ки, һәјатла ујдурма әлагә дәрсин фактик материалла һәддән артыг долдурулмасына кәтириб чыхарыр, әсас нәзәри мүддәалары көлкәдә гојур вә дәрсин нәзәри сәвијјәсини ашағы салыр. Белә һаллара сон гојмаг үчүн, һәр шејдән әввәл, дәрс системиндә елмләрин әсаслары тәдрисинин һәјатла әлагәсинин мәзмун чәһәтини мүәјјән едән әсас истигамәтләри ишләјиб һазырламаг лазым иди.

Бу вәзифә илк дәфә олараг 1957-чи илдә профессор И. Огородников тәрәфиндән Татарыстан мүәллимләринин гаршысында гојулду. Онун фәал иштиракы илә республиканын мәктәбләриндә мәһсулдар нәтичәләр верән кениш јарадычылыг ахтарышлары башланды.

Әкәр әввәлләр тә'лимин һәјатла әлагәси, әсасән, анчаг иллүстрасија характери дашыјыр вә башлыча олараг онда ифадә едилирди ки, мүәллим биликләрин шәрһи просесиндә мүхтәлиф мисаллар кәтирирди, инди исә о (әлагә), даһа зәнкин вә даһа мәзмунлу олду. Һәјат дәрсин әсас мәғзинә бүтүн парлаглығы вә чохчәһәтлилији илә дахил олду, она даһа артыг мәгсәдәјөнәлдилмишлик вә инандырычылыг кәсб етдирди.

Бир чох мүәллимләрин иш тәчрүбәсиндә истеһсалатда, ичтимаи һәјатда, тәбиәтдә, ичтимаи-фајдалы вә мәһсулдар әмәк просесиндә мүшаһидәләр вә материал топланмасы шакирдләрин идрак фәалијјәтинин башланғычы хидмәтини көрүр. Онларын дәрсләриндә керчәклик бу вә ја дикәр мүддәаларын иллүстрасијасы үчүн һәлә материал дејил, биликләрин мәнбәји олур.

Шакирдләр һәјати һадисәләрдән елмин әсас анлајышларына вә ганунларына јијәләнмәјә доғру кедирләр, нәзәријјәдән исә онлар јенидән һәјата, лакин артыг јени, даһа јүксәк пилләдә гајыдырлар. Башга сөзлә десәк, нәзәри анлајышлар керчәклик һадисәләринин дәрк едилмәси вә гијмәтләндирилмәси јолу илә конкретләшдирилир вә дәринләшдирилир. Бунларын өјрәнилмәси елмин тәтбиги үзәриндә вә мүасир истеһсалда, әтраф һәјатда, әмәкдә мүшаһидәләрлә мүшајиәт олунур. Кинофилмләрдән вә диафилмләрдән, әлавә әдәбијјатдан вә биликләрин әмәли сурәтдә тәтбигини баша дүшмәјә көмәк едән дикәр мәнбәләрдән кениш истифадә едилир. Мәктәблиләр өјрәнилән нәзәријјә илә әлагәдар олараг керчәклији мүстәгил сурәтдә тәһлил етмәји вә баша дүшмәји, һәјатда раст кәлдикләри мүхтәлиф һадисәләри нәзәри чәһәтчә изаһ етмәк јолуну тапмағы өјрәнирләр.

Биликләрин мөһкәмләндирилмәси вә тәтбиги мәсәләси јени гајдада һәлл едилир. Тә'лимин биртәрәфли, шифаһи (данышыг) характердә олмасы шәраитиндә биликләрин мөһкәмләндирилмәси вә тәтбиги һәјат тәчрүбәсиндән ајры салынмыш тә'лим мүмарисәләринин јеринә јетирилмәси илә мәһдудлашырды. Нәтичәдә шакирдләр конкрет һәјати ситуасијаларда өз биликләрини тәтбиг етмәји бачармадыгларыны тәзаһүр етдирирдиләр. Биликләрин мүхтәлиф һәјати шәраитдә кениш тәтбиг едилмәси бүтүн тә'лим просесинин фәаллашмасына көмәк көстәрир. О, биликләрин дәјишилмәси вә тәфәккүрүн јарадычы фәалијјәти илә әлагәдардыр. Шакирдләрдән биликләри адәти әлагә вә шәраитдән тәчрид етмәк вә онлары јени, әввәлләр тәсадүф едилмәмиш ситуасијада тәтбиг етмәк бачарығы тәләб олунур. Онларда биликләри тәчрүбәдә јохламаг тәләбаты вә бачарығы, әмәли мәсәләләрин һәлли үчүн онлардан истифадә етмәк сә'ји тәрбијә едилир.

Тә'лимин һәјатла әлагәсинин мүвәффәгијјәтлә тә'мин едилмәси дәрин педагожи нәтичәләр верир, бүтүн јаш пилләләриндә вә бүтүн тәдрис фәнләри үзрә тәдрисин мәзмун, методика вә тәшкилинин тәкмилләшдирилмәсинә көмәк едир.

Тә'лим јүксәк идеја кәскинлији кәсб едир. О, тәбиәт вә чәмијјәтин инкишаф ганунаујғунлугларынын даһа дәриндән дәрк олунмасына көмәк едир, биликләрин һәгигилијинә инам вә коммунист дүнјабахышы формалашдырыр, инсан зәкасынын гүввәсинә инам, әтраф керчәклијә фәал мүнасибәт тәрбијә едир.

Н. К. Крупскаја гејд едирди ки, тә'лимин һәјатдан ајры салынмасы политехник тә'лим мәсәләләринин һәллинә мане олмушдур. Надежда Константиновнанын бу гејди индики заманда хүсуси актуаллыг кәсб едир. Татарыстан мәктәбләринин тәчрүбәси тәсдиг едир ки, һәјатла әлагәнин јахшылашдырылмасы политехник тәһсилин һәјата кечирилмәсинин мүһүм амилинә чеврилмишдир.

Һәјатла әлагәнин мөһкәмләндирилмәси биликләрин әлдә едилмәсиндә шакирдләрин идрак фәаллығыны, мүстәгиллијини инкишаф етдирмәк проблеминин һәлли үчүн мәһз әсас олмушдур. Шакирдләрин идрак фәаллығыны инкишаф етдирмәк — онларда билијә мараг вә һәр шеји билмәк һәвәси, керчәклији тәдгиг етмәк, мүшаһидә етмәк вә өјрәнмәк сә'ји ојатмаг демәкдир. Әтраф керчәклијә, шакирдләрин әмәли тәчрүбәсинә истинад етмәк биликләрә марағы артырыр, тәдрис просесини емосионал вә чазибәдар едир. Һәјатын тәләбләриндән, тәчрүбәдән ирәли кәлән идрак мәсәләләри даһа артыг чазибә гүввәсинә маликдир.

Татарыстанын габагчыл мәктәб вә мүәллимләринин ишинин өјрәнилмәси белә бир нәтичә чыхармаға имкан верир ки, бу саһәдә онларын топладығы зәнкин тәчрүбәјә бир сыра јениликчи әламәтләр дахилдир вә бу, фајдалы үмумиләшдирмәләр үчүн материал верир. Елмләрин әсаслары тәдрисинин һәјатла үзви әлагәсинин өз ифадәсини тапдығы әсас тәмајүлләр һансылардыр?

Һәр шејдән әввәл, бу, елми биликләрин објектив маһијјәтинин вә коммунизм гуручулуғу тәчрүбәси үчүн әһәмијјәтинин ачылыб көстәрилмәсидир.

НӘЗӘРИЈЈӘ ВӘ ТӘЧРҮБӘНИН ВӘҺДӘТИ

Тә'лимин һәјатла әлагәсинин тә'мин едилмәсиндә бу чүр истигамәтин көтүрүлмәси тамамилә ајдындыр. Зира бу истигамәт зәрури бир сурәтдә, идрака мадди аләмин објектив ганунаујғунлугларынын инсан шүурунда ин'икасы кими бахан, нәзәријјә илә тәчрүбәнин вәһдәтини керчәклији дәрк етмәјин гаршылыглы олараг бир-бирини шәртләндирән тәрәфләри кими гәбул едән марксизм-ленинизм нәзәријјәсиндән ирәли кәлир.

Биликләрин һәгигилијинә шакирдләри инандырмаг үчүн бир чох педагоглар онлара нәзәри мүддәалары тәчрүбә илә јохламағы өјрәдирләр. Мәктәб, дәрсин шифаһи (сөзлә) вә «тәбашир» характерини арадан галдырараг ушглара «һәјат китабы»ны охумаг бачарығы ашылајыр, онлары өјрәнилән елми анлајышларын реал керчәкликлә, хүсусән мәктәбин истеһсалат мүһитиндә (әһатәсиндә) тәтбиги нүмунәләрини өзләринин тапмасына вә тәфсир етмәсинә сөвг едир.

Н. К. Крупскаја тә'лимин һәјатла әлагәсинин бу чәһәтинин дәрин әһәмијјәтини гејд едирди: «Һәр бир бөлмәни әсаландырмаг, онун нә үчүн верилдијини, мүасир елмлә бунун нечә әлагәләндијини, әмәли һәјатда бунун нә үчүн лазым олдуғуну көстәрмәк зәрурәтинә —ишин бу чәһәтинә, мәнчә, хүсуси фикир вермәк лазымдыр». Н. К. Крупскајанын бу идејалары Татарыстан мүәллимләринин јарадычылыг ахтарышларында кет-кедә даһа да инкишаф етдирилир.

Мәсәлән, Азнакајевдәки 1 нөмрәли орта мәктәбдә физика мүәллими Ј. Лушниковун тәчрүбәси ибрәтамиздир. Мүәллим өз гаршысына бу вәзифәни гојмушдур: мәктәб физика курсунун әсас анлајышларыны формалашдырмагла, шакирдләри нефт чыхарылмасы техноложи просесләринин физика әсаслары илә таныш етмәк, газма гујулары вә гургулары, јүк парклары, насос стансијалары, машынлар, дәзкаһлар вә нәзарәт өлчү чиһазлары фәалијјәтинин елми принсипләрини баша дүшмәкдә онлара көмәк етмәк. Мә'лум олмушдур ки, мәктәб тә'лими мүддәтиндә, физика курсунун системини вә мәнтигини позмадан, истеһсалатын үмдә саһәләриндән бири олан бу саһәни шакирдләрин политехникчәсинә һәртәрәфли баша дүшмәсинә наил олмаг мүмкүндүр.

Мәктәб програмы артыг VI синифдән бу чүр вәзифәни јеринә јетирмәјә кениш имканлар ачыр. Мәсәлән, «Хүсуси чәкијә көрә ағырлыг вә һәчмин һесабланмасы» мөвзусу кечиләркән шакирдләр өјрәнмишләр ки, резервуарлардан (чәнләрдән) нәинки нефти сахламаг үчүн, һабелә ону тамамилә газдан ајырмаг үчүн дә истифадә едилир. Гујудан нефт газла гарышыг һалда ахыр. Онун газдан илкин ајрылмасы хүсуси гурғуда— тралда апарылыр. Нефт газдан ајрылмагла даһа артыг хүсуси чәки кәсб едир, Бу мөвзуну өјрәнәркән, VI синиф шакирдләри, мәсәлән, белә мисаллар һәлл етмишләр: «Ахыдычы стансијанын 6 јерүстү систернинин һәчми 30.000 кубметрдир. Бир систерндәки нефтин чәкисини тә'јин етмәли», «Гумдашыдакы нефт онун һәчминин 15 %-и гәдәрдир. Нефтли гумдашынын 1 кубметриндәки нефти мүәјјән етмәли».

Нефтахытма стансијасына екскурсија заманы шакирдләр автомат насос вә су тәзјиги гүлләси илә, нефтин сахланмасы үчүн јералты вә јарыјерүстү резервуарларла, нәфәсверичи клапанларла, нефтин вә сујун сәвијјәсини өлчмәк үчүн үзкәч гурғулары илә таныш олмушлар; бу екскурсија шакирдләрин «Мә'луматверичи (билдиричи) габлар»,« Су кәмәринин гурулушу», «Архимед гануну», «Чисимләрин үзмәси шәрти» мөвзулары үзрә тәсәввүрләрини зәнкинләшдирмишдир. Поршенли су насосу өјрәниләркән шакирдләр далдырылмыш дәринлик нефт насосунун иши илә таныш олмушлар. «Молекулларын һәрәкәти» мөвзусуну кечәркән мәктәблиләр нефтлә бир јердә алынан јанан јанашы газы нә үчүн јалныз ағзыбағлы габларда сахламаг мүмкүн олдуғуну өјрәнмишләр: газын һәмин күтләсинин чох јер тутмамасы үчүн ону галындиварлы полад балонларда јүксәк тәзјиг алтында сахлајырлар.

Нефтчыхарма сәнајесинин елми әсаслары илә шакирдләрин танышлығы илдән-илә дәринләшмишдир. VIII синифдә мәктәблиләр газма тәчрүбәсинә бөјүк мараг көстәрирләр. Сүртүнмәнин әһәмијјәти өјрәниләркән буругда тормозлама системи — лентли тормоз вә һидравлик автоматик тормоз (һидромат) нәзәрдән кечирилмишдир. Белә бир мә'лумат верилмәси ушаглара күчлү тә'сир бағышламышдыр ки, гармагда 150 т јүк (ағырлыг) олдулда һидроматдан истифадә едән газмачынын чәми 7 кг күч ишләтмәси кифајәтдир. Белә бир мисалда шакирдләр инсанын әмәјини јүнкүлләшдирмәк үчүн механикләшдирмә вә автоматлашдырманын әһәмијјәтинә чох мүтәәссирли инам әлдә едирләр. «Үмумдүнја чазибә гануну» мөвзусу кечиләркән мәктәблиләр гравитасија гапанларынын гурулушу вә онлардан кеоложи кәшфијјат ишиндә истифадә едилмәси илә таныш олмушлар.

Физика курсунда өјрәнилән ганунларын мүасир нефтчыхарма сәнајесиндә тәтбигинин көстәрилмәси имканы IX синифдән даһа артыг кенишләнмишдир, Газма гурғусу илә танышлыг механиканын мүхтәлиф мәсәләләринә аид кениш материал вермишдир. «Далғаларын узунлуғу вә онларын јајылма сүр'әти» мөвзуоу илә әлагәдар олараг сејсмик кәшфијјат припсипи нәзәрдән кечирилмишдир. Су турбини өјрәниләркән нефтчыхарма сәнајесиндә турбобурун—96 тәрпәнмәјән статор дискиндән вә 96 һәрләнән ротор дискиндән ибарәт олан чохпилләли һидравлик турбинин тәтбигинә чох диггәт јетирилмишдир. Белә бир чәһәт шакирдләрдә бөјүк марат доғурмушдур ки, нефтчиләр турбобурдан истифадә етмәклә гујуларын газылмасы сүр'әтини кәскин бир сурәтдә артырмышлар. Совет алимләри вә мүһәндисләринин дүнја шөһрәти газанмыш олан бу көркәмли наилијјәти ушагларын гәлбини јүксәк вәтәнпәрвәрлик ифтихары һисси илә долдурмушдур.

Мәктәблиләр газларын диффузијасыны өјрәнәрәк, газ алынмасынын методлары илә таныш олмушлар. «Магнит саһәсинин кәркинлији», «Магнит саһәсинин индуксијасы. Магнит ахыны» мөвзулары нефт јатагларынын магнитлә кәшф едилмәси методу үзәриндә дајанмаға имкан вермишдир. Дәјишән чәрәјан мүһәррикинин өјрәнилмәси просесиндә шакирдләр електробурун гурулушуну нәзәрдән кечирмиш вә белә бир мә'лumаты наилијјәтләримиз үчүн ифтихарла гаврамышлар ки, електробур дүнјада биринчи олараг Совет Иттифагында тәтбиг едилмишдир.

Х синиф шакирдләри кеоложи кәшфијјатын физика принсипләри илә, гујулар газыларкән кечилән јатаг сүхурларынын тәдгиги саһәсиндә ән јени методларла, о чүмләдән електрокароттаж вә радиоактив изотоплар тәтбит едилмәклә радиоактив карогтаж методу илә таныш олмушлар.

Бу мәгаләдә биз Ј. Лушниковун тәчрүбәсини там долғунлуғу илә ишыгландырмаг имканына малик дејилик, лакин кәтирилән мисаллар да педагогун нефтчыхарма сәнајеси материалы әсасында физиканын өјрәнилмәсини техниканын вә сосиалист тәсәррүфатчылығы формаларынын инкишафы илә әлагәдә нечә гурдуғу һаггында фикир сөјләмәјә имкан верир.

Мәктәблиләр истеһсал просесләринин физика әсасларыны, мүхтәлиф механизмләрин ишләмәсинин үмуми елми принсипләрини дәрк етмәји өјрәнмишләр. Бүтүн истеһсал әһатәси (мүһити) онлар үчүн јахын вә ајдын олмуш, онларын физикадан биликләри исә инандырычы, доғрулуг вә тә'сирлилик кејфијјәти кәсб етмишдир. Шакирдләр инанмышлар ки, Татарыстанын нефтчыхарма сәнајеси көрүнмәмиш белә бир күчлү инкишафа елм вә техниканын ән јени наилијјәтләрини тәтбиг етмәк сајәсиндә чатмыш вә республиканын игтисадијјат вә мәдәнијјәтиндә бөјүк дәјишикликләрә сәбәб олан халг тәсәррүфатынын апарычы саһәсинә чеврилмишдир. Онлар әмәк шәраитинә вә мәһсулдарлығына елми наилијјәтләрин тә'сирини көрмүш, елмин адамларын әмәјини јүнкүлләшдирмәклә техноложи просесләри нечә сүр'әтләндирдији һаггында кениш материал топламышлар. Мүәллим көз өнүндә олан фактлар әсасында елм вә техникаја мараг, онларын күчүнә инам, новаторлуг дүшүнчәси тәрбијә етмиш вә изаһ едиб көстәрмишдир ки, Сов.ИКП Програмында коммунизм чәмијјәти гуручулуғунда елмин ролуну артырмаға бөјүк әһәмијјәт верилир; һәмин чәмијјәтдә «елм там мәһсулдар гүввәјә чевриләчәкдир».

Ријазијјат мүәллимләри шакирдләри буна инандырмаға чалышырлар ки, ријази «әдәд» вә «өлчү» категоријалары керчәклији дәрк етмәк аләтидир, әдәд анлајышынын дәринләшмәси керчәклијә даһа дәриндән нүфуз етмәјә вә һәјат һадисәләрини характеризә едән кәмијјәтләр арасындакы мигдар асылылыгларыны даһа дәгиг әкс етдирмәјә имкан верир.

Рыбнослобода орта мәктәбинин мүәллими Л. Салимова VI синиф шакирдләрини «Расионал әдәдләрин топланмасы» мөвзусуну өјрәнмәјә һазырлашдыраркән онлары јерли чај суөлчмә постунун иши илә таныш етмишдир. Ушаглар өјрәнмишләр ки, өлчмә суткада 2 дәфә апарылыр, бунун да әсасында Каманын сәвијјәсинин суткалыг өлчүсү мүәјјәнләшдирилир. Постун мә'луматларындан истифадә едәрәк, мүәллим апрелин 20-дән 26-дәк сутканын I вә II јарысы әрзиндә чајын сәвијјәсинин дәјишилмәси чәдвәлини јазы тахтасында чәкмишдир. Шакирдләрин гаршысында белә бир мәсәлә гојулмушдур: һәр бир күн әрзиндә сујун сәвијјәсинин суткалыг дәјишилмәсини сантиметрлә тә'јин етмәк.

Шакирдләр тапшырығы о гәдәр дә зәһмәт чәкмәдән јеринә јетирмиш вә мәсәләни тәһлил едәрәк, ејни вә мүхтәлиф ишарәләри олан расионал әдәдләрин топланмасы гајдаларыны мүстәгил сурәтдә ифадә етмишләр.

Казандакы 99 нөмрәли мәктәбин мүәллими С. Кизатуллина VI синифдә һәндәсә курсуну башлајаркән ушаглара бу елмин һәјати әһәмијјәтиндән данышмышдыр. О, гајғы көстәрмишдир ки, онун шакирдләриндә шејләрин мәкан формалары һаггында мүмкүн гәдәр чох тәсәввүр олсун. Мәктәблиләр дәрсләрдә әтраф керчәкликдә өз мүшаһидәләриндән мисаллар кәтирмишләр. Симметрија анлајышыны өјрәнәркән онлар тәбиәтдә, тикинтидә, ме'марлыгда раст кәлдикләри симметрик фигурларын рәсмини чәкмиш вә моделини дүзәлтмишләр. Үчбучаглы илә танышлыг заманы мүәјјән етмишләр ки, үчбучаглы — бәрк фигурдур, буна көрә дә биналарын чатылары үчбучаглылар шәклиндәдир; дәмирјол көрпүләринин дајағы, мүхтәлиф машынларын өзүлү үчбучаглы формасында гурғулардан ибарәтдир. Бүтүн јени анлајышлар тәчрүбә ишләри илә мөһкәмләндирилмишдир.

Бу чүр јолларла мүәллимләр чалышырлар ки, хүсусән тә'лимин ашағы пилләләриндә ријази анлајышларын вә зеһни фәалијјәт үсулларынын формалашмасы конкрет тәсәввүрләрдә истинад газансын, шакирдләр мүчәррәд анлајышларын вә асылылыгларын архасында һәјат һадисәләри үмумиләшдирилмәсинин дурдуғуну көрсүнләр вә ријазијјат ганунларынын һәјата тәтбиг едилмәсини кормәји өјрәнсинләр.

Н. К. Крупскаја јазмышдыр: «Лазымдыр ки, техниканын өјрәнилмәсиндә, техниканын ән јүксәк пилләјә галдырылмасында ријазијјатын ролу, тәбиәтин өјрәнилмәсиндә ријазијјатын өјрәнилмәси ролу (һеч олмаса астрономијаны көтүрәк), ичтимаи һәјатын тәшкилиндә ријазијјатын ролу (статистиканын, учотун, планлашдырманын ролу) ушаглара ајдын олсун». Бу мәсәлә бир чох мүәллимләрин бөјүк диггәти һәдәфидир.

Челнинадакы 1 нөмрәли орта мәктәбин IX синиф шакирдләри космик учушларын ријази һесабланмаларына мараг көстәрмишләр. Мүәллим Д. Бајнов һәр шејлә марагланан мәктәблиләрин арзусуну нәзәрә алмыш вә онлары ракетин учуш сүр'әтинин әсас һесабланма дүстуру илә — К. Сиолковски тәрәфиндән чыхарылмыш олан бу дүстурла таныш етмишдир.

Мүәллим гаршыја белә бир суал гојмушдур: «Јури Гагаринин «Восток» кәмисиндә өз сәрбәст учушуна башладығы

8 км/дәгигәјә бәрабәр олан биринчи космик сүр'әтини нәјин һесабына алмаг олар?». Дүстурдан истифадә едәрәк мүәллим вә шакирдләр гојулмуш суалын чавабына кәлиб чыхмышлар; бу суала чавабын тапылмасы чох вахт апармамыш вә ушаглара һәгиги идрак севинчи кәтирмишдир.

Шакирдләр дүстурдан баш чыхарараг тәркибли чохпилләли ракетләрин техники мә'насыны анламыш вә Ј. Гагаринин өз учушуну кечирдији апарычы ракетин сон пилләсинин ағырлығыны һесаблаја билмишләр. Онлар биринчи, икинчи вә үчүнчү космик сүр'әтин кәмијјәтини һесабламыш вә совет космонавтларынын учушлары илә әлагәдар олуб онлары чох марагландыран чохлу дикәр мәсәлә һәлл етмишләр.

Белә тәдрис, Н. К. Крупскајанын тә'биринчә, шакирдләрә ријазијјатын өзүнәмәхсус ше'ријјәтини һисс етмәк имканы верир, онларда һәр шејлә марагланмаг фикри доғурур, шакирдләрин идрак марағыны формалашдырыр, идрак фәаллығы вә мүстәгиллијинин инкишафы үчүн әлверишли шәраит јарадыр. Ејни заманда о, онларын сијаси бахыш даирәсини кенишләндирир вә дәрсин тәрбијәви тә'сирини гүввәтләндирир.

Казандакы 51 нөмрәли мәктәбин мүәллими М. Курмашева шакирдләри мүнтәзәм сурәтдә мүһүм һәјати мәсәләләрин һәлли үчүн ријазијјатын вердији техники васитәләрин кениш даирәси илә таныш едир. О, өз дәрсләриндә гејд едир ки, мүасир истеһсалын һәр һансы бир саһәсиндә, мәсәлән, функсионал асылылыг идејаларындан, мәсәләләр һәллинин графика методларындан, диаграмлардан, графикалардан истифадә олунур, һесаблама чиһазлары вә машынлары тәтбиг едилир. Һесаблама техникасынын наилијјәтләри вә машынларын көмәји илә һәлл едилән мәсәләләрин мәзмуну илә таныш олмаг үчүн механики комбинатын машын-һесаблама буросуна, Статистика идарәсинин машын-һесаблама стансијасына екскурсијалар кечирилмишдир. Ријазијјат мәктәблиләрин гаршысында, әмәли мәсәләләри һәлл етмәјин гүдрәтли аләти, керчәклији дәјишдирмәјә көмәк едән аләт кими дурмушдур. Онлар чөткәләрдән, логарифм хәткешиндән вә мүхтәлиф чәдвәлләрдән истифадә етмәји һәвәслә өјрәнмишләр.

Габагчыл мүәллимләр ушагларда һадисәләри «ријазијјат ејнәји» васитәсилә дә мүшаһидә етмәк, мигдар (кәмијјәт) асылылыгларыны баша дүшмәк бачарығы инкишаф етдирирләр.

Мүәллим А. Барановanын рәһбәрлији илә мәктәблиләр Казан шәһәринин Киров рајон ичраијјә комитәсинә кетмиш вә өз рајонундакы мүәссисәләрин, мәктәбләрин, хәстәханаларын, әһалинин артмасы һаггында мараглы вә ибрәтамиз мә'лумат алмышлар. Онлар әлләриндә дәфтәрчә вә карандаш олмагла Татарыстан халг тәсәррүфаты наилијјәтләри сәркисинә, чај лиманына, тикинти објектләринә, мүәссисәләрә екскурсија кечирмиш, республиканын тәсәррүфат гуручулуғу мүвәффәгијјәтләри илә таныш олмуш вә мәсәләләр тәртиб етмәк үчүн мүхтәлиф материал топламышлар. Програмын бир чох мөвзулары үзрә «өз» мәсәләләринин картотекасы бу јолла јаранмышдыр.

Чистополдакы 5 нөмрәли мәктәбин ријазијјат мүәллими А. Гырдымова, чоғрафија илә фәнләрарасы әлагәни һәјата кечирәрәк, V синиф шакирдләри гаршысында бу мәсәләни гојмушдур: мәктәб идман мејданчасына ил әрзиндә нә гәдәр јағынты дүшдүјүнү өјрәнмәк. Мәктәблиләр мејданчаны өлчмүш, чәкмә јолу илә мүәјјән етмишләр ки, 1 куб дестиметр су 1 литр кәлир вә метеороложи хидмәт мә'луматына әсасән Чистопола ил әрзиндә 400 мм јағынты дүшдүјүнү өјрәнәрәк мејданчаја тон һесабы илә нә гәдәр јағынты дүшдүјүнү һесаблајыб тапмышлар. Алынмыш нәтичә ушаглары һејран гојмушдур. О, синифдә вә евдә чанлы мүзакирәјә сәбәб олмушдур. Шакирдләр онлара мә'лум олан керчәклик һадисәләринин кәмијјәт чәһәтини ајдынлашдырараг дүнјанын мәнзәрәсини јени гајдада гаврамаға башламышлар. Мараглы һәјати-тәчрүби тапшырыглар мәктәблиләрдә керчәклији дәрк етмәјин аләти олмаг е'тибары илә ријазијјат онларда ифтихар доғурмушдур.

Мәктәблиләри рәгәмләрин (кәмијјәтләрин) архасында керчәклијин реал мүнасибәтләрини көрмәјә өјрәшдирәрәк ријазијјат мүәллимләри ријази мәсәләләрин физика мә'насыны вә әмәли әһәмијјәтини ачыб көстәрирләр. Мәсәлән, биркә ишә аид арифметик мәсәләләр, хүсусән һовузлар һаггында мәсәләләр бир чох шакирдләр үчүн чәтин вә баша дүшүлмәздир. Зеленодолдакы 4 нөмрәли мәктәбин V синиф мүәллими А. Нежданов бу чәтинликлә гаршылашараг шәһәр су тәсәррүфатынын — су тәзјиги гүлләси суахма макистралларынын вә суајырма колонкаларынын схемини шакирдләрлә бирликдә ајырд етмишдир. Нәтичәдә, һовузда ејни бир вахтда бир нечә бору илә сујун нә үчүн вә нечә ачылыб долдуғу вә бошалдығы ајдын олмушдур. Һәмин схем үзрә мәсәлә тәртиб едилмишдир. Су тәзјиги гүлләси техники гурулушунун нәзәрдән кечирилмәсиндә ушаглар фәал иштирак етдијинә вә мәсәләнин физика мә'насыны ајдынлашдырдығына көрә онлардан һәтта ән зәифләри дә онун һәллиндә чәтинлијә раст кәлмәмишләр.

Мүәллимләр тәдрисин кедишиндә әмәк просесләринин елми әсасларыны вә әлдә едилән биликләрин шакирдләрин әмәк фәалијјәтиндә нечә тәтбиг едилмәли олдуғуну да ајдынлашдырырлар.

Казандакы 85 нөмрәли мәктәбин IX синиф шакирдләри тә'лим сехиндә дәмир лөвһәчикләри чилаламышлар. Көрүлән иш гәбул едиләркән уста чилаламанын дүзкүн олуб-олмадығыны күнјә илә јохламышдыр. Мүәллим Т. Власова синиф гаршысында бу суалы гојмушдур: «Уста һансы стереометрија аксиомуну тәтбиг етмишдир?» Бу суал шакирдләрә лөвһәчикдә сәтһ моделини көрмәкдә вә ашағыдакы аксиому јада салмагда көмәк етмишдир: «Әкәр дүз хәттин ики нөгтәси сәтһә мәнсубдурса, онда бу дүз хәттин бүтүн нөгтәләри дә сәтһә мәнсубдур».

Әмәк просесләринин елми әсаслары биолокија, кимја вә дикәр тәдрис фәнләринин кечилмәси кедишиндә дә шакирдләрин гаршысында ачылыб көстәрилир.

Аксубајов орта мәктәбинин биолокија мүәллими А. Трофимов биткиләрин органларыны вә онларын функсијаларыны кечәркән парникләри, мејвә-киләмејвә, бәзәк вә дикәр ағач-кол биткиләри шитилликләри, тарла вә тәрәвәз әкиндәјишмәләри, тәчрүбә вә коллексија мешә парчалары, күлзарлығы, «Дарвин мејданчасы» вә ағчагајын паркы олан кениш тәдрис-тәчрүбә саһәсиндә шакирдләрин јеринә јетирәчәји агротехники пријомларын елми әсасларыны дәрсләрдә мүнтәзәм сурәтдә шәрһ едир. Тохумларын јаровизасијасынын, сәпингабағы мөһкәмләндирилмәсинин вә стратификасијасынын, алма ағачлары, үзүм тәнәкләри, гарағат, чијәләк, крыжовник колларынын лазымсыз гол-будагларыны кәсмәјин биоложи әһәмијјәтини вә кәнд тәсәррүфаты просеси илә әлагәдар олан бир чох дикәр мәсәләләри мәктәблиләр бөјүк марагла өјрәнир, һәртәрәфли тәчрүбәчилик ишиндә дүшүнүлмүш мәһсулдар әмәк просесиндә өз биликләрини тәтбиг едирләр. Онлар чанлы тәбиәтин зәнкин бир кушәсиндә вә 700-дән артыг формаја малик олан бу көзәл саһәдә әмәли фәалијјәтин онларын гаршысына гојдуғу чохлу суаллара нәзәријјәдә чаваб тапмағы өјрәнирләр.

Ајдындыр ки, елми биликләрин рол вә әһәмијјәтинин ачылыб көстәрилмәси тәбии-ријази тсиклдән олан фәнләрин чәрчивәси илә мәһдудлаша билмәз. Н. К. Крупскаја гејд едирди ки, елмин көмәји илә керчәклијин чох мүхтәлиф факт вә һадисәләрини, о чүмләдән вә хүсусән ичтимаи һәјат һадисәләрини изаһ етмәји мәктәблиләрә өјрәтмәк лазымдыр.

Тарих мүәллимләри тарихә аид биликләрин әһәмијјәтини шакирдләрин гаршысында ачыб көстәрирләр. Н. К. Крупскаја јазмышдыр: «Тарихи материализм бу күнү кечмишлә мөһкәм телләрлә әлагәләндирмәји өјрәдир. Әкәр биз мүасир дөврү котүрсәк, онда минләрлә тели көрәрик ки, бунлар һазыркы вахты кечмишлә баглајыр». Шакирдләрдә тарихи просеси материалистчәсинә анламаг бачарығы јаратмагла мүәллимләр, В. И. Ленинин өјрәтдији кими, һәр бир мәсәләјә о нөгтеји-нәзәрдән бахмаг габилијјәти формалашдырырлар ки, мә'лум һадисә тарихдә нечә баш вермишдир, бу һадисә һансы үмдә инкишаф мәрһәләси кечмишдир вә онун бу инкишафы нөгтеји-нәзәриндән бахмаг лазымдыр ки, һәмин шеј инди нә һалда мөвчуддур. Педагоглар мәктәблиләрә кечмишдә индинин мәнбәләри, индидә исә кәләчәјин әламәтләри олдуғуну өјрәдирләр, һәјатда мүтәрәггини вә мүртәчени, дөврүнү баша вурмушу таныја билмәји, тарихә аид биликләрдән мүасир һәјат һадисәләринин изаһы үчүн истифадә етмәји өјрәдирләр.

«XV әсрин ахырлары — XVI әсрин әввәлләриндә чоғрафи кәшфләр. Мүстәмләкә ишгаллары» мөвзусу өјрәниләркән «Мексика һаггында Диасын мәктублары» (Орта әсрләр тарихинә аид хрестоматија, III чилд) сәнәди үзрә мүстәгил иши јеринә јетирмиш олан Казан шәһәр 110 нөмрәли мәктәбин VI синиф шакирдләри (тарих мүәллими М. Калмыковадыр). Америка халгларынын мүстәмләкә әсарәти алтына алынмасында руһаниләрин ојнадығы рол һаггында бүтүн өјрәндикләриндән сон дәрәчә һәјәчанланмышлар . Онлары бу мәсәлә марагландырмышдыр: һазырда милли-азадлыг һәрәкатына гаршы империалист дөвләтләрин мүбаризәсиндә килсә нә кими рол ојнајыр? Мүәллим ушаглара бу мәсәләни өзләри ајырд етмәји вә чаваб вермәји тәклиф етмишдир. Бу мөвзунун мүзакирәси шакирдләри мәфтун етмишдир. Онлар охудуглары китаблардан, гәзетләрдән, журналлардан, һабелә радио верилишләриндән, кинофилмләрдән өзләринә мә'лум олан фактлары арды-арасы кәсилмәдән кәтирмиш, мүасир дөврә дәрин мараг вә мәсәләни дүшүнүлмүш бир сурәтдә дәрк етмәји тәзаһүр етдирмишләр.

Елә һәмин мөвзу үзрә тәкрар — үмумиләшдиричи дәрсдә ашағыдакы мәсәләләр фәаллыгла мүзакирә олунмушдур. Индики заманда мүстәмләкә системинин башына нә кәлмишдир? Һазыркы вахтда империалист дөвләтләринин мүстәмләкәчилик сијасәти нәдә ифадә олунур? Асија, Африка вә Латын Америкасынын азад олмуш халгларына дирчәлиш тапмагда ким көмәк едир?

Һәмин дәрс мүстәмләкәчилијә гаршы гәти мүбаризә һаггында мүасир идејаларла хүсусилә долғун олмушдур. Мүстәмләкә көләлијинә мәһкум едилмиш халгларын сон дәрәчә кери галмасынын сәбәбләрини баша дүшәрәк, мәктәблиләр милли-азадлыг һәрәкатларынын тарихи көкләрини баша дүшмүш вә һәмин халглара гардашлыг јардымы олан узагдан ССРИ-нин вә социализм чәбһәси өлкәләринин нәчиб ниjјәтини дәриндән һисс етмишләр. Мүзакирә ушагларын бејнәлмиләлчилик һиссләрини ојатмыш, онларда белә бир анлајышын формалашмасына көмәк етмишдир ки, тарих инкишаф едән просесдир, онун ганунаујгунлугларынын өјрәнилмәси ингилаби тәчрүбәјә хидмәт едир.

Мүасир дөврә ојанмыш мараг «Алманијада реформасија вә кәндли мүһарибәси» мөвзусу өјрәниләркән даһа да инкишаф етдирилмишдир. Шакирдләри бу мәсәлә марагландырмышдыр: «Һазырда һәр һансы бир јердә језуитләр ордени мөвчуддурму?» «XVI—XVII әсрләрдә мәдәнијјәт» мөвзусу өјрәниләркән чәмијјәтин һәјатында динин мүртәче ролу һаггында шакирдләрин билији даһа да кенишләнмиш вә артмышдыр. О гәдәр чох материал топланмышдыр ки, «Кечмишдә вә инди динин вә килсәнин мүртәче ролу» мөвзусунда конфранс кечирмәк гәрара алынмышдыр.

Дәрсләрдә әлдә едилмиш мүстәгил иш вәрдишләрини тәтбиг едәрәк мәктәблиләр өзләри лазыми әдәбијјаты ахтарыб тапмыш вә хырда мә'рузәләр һазырламыш, иллүстрасијалар, гәзет вә журнал материалы парчалары сечмиш, плакатлар јазмыш, сәрки тәшкил етмишләр. Конфранс фәал, марагла кечмишдир. Конфрансда, елмә гаршы, чанлы вә јени нә варса һамысына гаршы килсәнин мүбаризәси вә динин бизим коммунист идеалларымыза дүшмәнчилији, бәшәр чәмијјәтинин инкишафында онун төрмозлајычы ролу инандырычы бир сурәтдә көстәрилмишдир.

М. Калмыкованын тәчрүбәси инандырычы бир сурәтдә тәсдиг едир ки, тарих тәдрисинин һәјатла әлагәси шакирдләрин идрак фәаллығы вә мүстәгиллијинин инкишафына сәбәб олур, тә'лимин тәрбијәви вәзифәләринин мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирмәјә көмәк едир. Мәктәблиләр өјрәнилән тарихи һадисәләри чанлы сурәтдә мүзакирә едир, өз нәтичәләрини сөјләјир, тарихи фактлара вә һадисәләрә өз мүнасибәтләрини билдирир, гәзет вә журнал материалларындан истифадә етмәјә өјрәширләр. Белә дәрсләрдә биканәлик вә фәргсизлијә јер јохдур. Истисмары вә ичтимаи әдаләтсизлији гәти писләјәрәк шакирдләр күтләләрин ингилаби мүбаризәсини бәјәнирләр. Коммунист әгидәси белә јетишир вә мөһкәмләнир.

Зеленодол рајонундакы Нижне-Вјазов мәктәбинин рус дили мүәллими Л. Андрејева өз гаршысына белә мәгсәд гојмушдур: V синифдән башлајараг мәктәблиләрә әтраф һәјатдакы дил үзәриндә мүшаһидәләр апармагы өјрәтмәк. Шакирдләр топонимик тәдгигатла алудәликлә мәшгул олмушлар. Јашлы адамларын нагыл етдикләрини гејдә алараг онлар рус дили кушәси үчүн өз гәсәбәсинин, онун күчәләринин, әтраф мешәләрин вә дагларын адларынын мәншәји һаггында марагла материал топламышлар.

«Тамәсәли вә гејри-тамәсәли бирләшмәләр» мөвзусуну өјрәнәркән V синиф шакирдләри «Волга» сөзүнүн мәншәји илә марагланмыш вә белә бир нәтичәјә кәлмишләр ки, о, көрүнүр, нәм («влага») сөзүндән мәнша тапмышдыр: Волга сујун боллугу. Мәктәблиләр өз фәрзијјәси һаггында ССРИ Елмләр Академијасында академик В. Виноградова јазмышлар. ССРИ ЕА-нын Рус дили институтундан алынан вә мәктәблиләрин еһтималыны тәсдиг едән чаваб кәнч тәдгигатчылары јени ахтарышлара руһландырмышдыр.

Бүтүн синиф јерли фолклору топламагла мәшгул олмушдур. Кәнч сөз кәшфијјатчылары «Аленушка» нагылынын ики вә «Морозко» нагылынын үч вариантыны тапмышлар. Онлар исте'дадлы нагылданышан бир гадыны ахтарыб тапмыш вә онун данышыгындан бир сыра халг маһныларыны јазмышлар. Бу материалдан «Сифәт» мөвзусу үзрә јахшы истифадә едилмишдир. Јухары синиф шакирдләри биткиләрин јерли адларыны топламагла мәшгул олмушлар. Онлар 40 ад топламыш вә бу материал әсасында ән мүхтәлиф сөздүзәлтмә пријомларынын тәзаһүрүнү мүшаһидә етмишләр.

Халгын дили үзәриндә шакирдләрин мүстәгил мүшаһидә апармасыны тәшкил етмәклә, тәдрисә тарихилик елементләри дахил етмәклә мүәллим онларда инчә дил һисси тәрбијә етмиш, онлара дилә даим чанлы инкишаф едән һадисә кими бахмагы өјрәтмиш, онлары дилчилијин бә'зи методлары илә таныш етмиш, онларда елмә мараг ојатмышдыр.

Беләликлә, Татарыстанын габагчыл мүәллимләри биликләрин материалист характерини вә коммунизм гуручулугунда онларын әһәмијјәтини бүтүн тәдрис фәнләринин кечилмәси просесиндә мәктәблиләр гаршысында јахын вә мүјәссәр материал әсасында ачыб көстәрирләр. Тә'лимдә бу истигамәтин јарадычылыгла һәјата кечирилмәси шакирдләрин чанлы зеһни фәалијјәти илә әлагәдардыр, о, онлара керчәклијә даһа шүурлу јанашмагда көмәк едир, биликләрин кејфијјәтинин јүксәлмәсинә, коммунист дүнјабахышынын формалашмасына сәбәб олур.

ПАРТИЈА МӨВГЕЈИНДӘН

Тә'лимин елми, материалист мәзмунунун ајрылмаз чәһәти — Коммунист Партијасынын сијасәти илә онун әлагәсиндән ибарәтдир, чүнки партија марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә архаланараг коммунизм гуручулугунун елми чәһәтчә әсасландырылмыш јолларыны көстәрир.

Мәктәб програмларынын мәзмунуну дәрин партија мөвгејиндән ачыб көстәрмәклә мүәллимләр партијанын сијасәтини, коммунизм чәмијјәти гуручулугунда онун рәһбәр вә тәшкилатчылыг ролуну ишыгландырмаг мәгсәди илә һәјат фактлары вә һадисәләриндән даһа долгун истифадә етмәјә чалышырлар. Тәдрис просесинин бүтүн кедиши илә онлар өлкәмизин нә кими јүксәклијә чатдыгыны, һәјата кечирилмиш социализмин нә демәк олдугуну парлаг вә инандырычы бир сурәтдә көстәрмәјә сә'ј едирләр. Мәктәблиләр Сов.ИКП Програмында ирәли сүрүлмүш олан бөјүк коммунизм гуручулугу перспективләри илә таныш едилирләр. Республикада, шәһәрдә, рајонда коммунизм гуручулугу тәчрүбәси һаггында материалын сечилмәсинә вә ондан истифадә едилмәсинә бөјүк әһәмијјәт верилир.

Социализм гуручулугунун мүвәффәгијјәтләри һаггында конкрет тәсәввүрләрин јарадылмасына тә'лимин илк илләриндән башланыр.

Анастовски рајонундакы Курмашев азкомплектли ибтидаи мәктәбинин директору А. Галимәјанов III синиф шакирдләринә изаһлы гираәт дәрсләринә кәнддә сон илләрдә нә кими јени тикинтиләр апарылдыгы вә колхозчуларын мәдәни һәјатынын нечә дәјишилдији һаггында материал топламагы тәклиф етмишдир. Әһалинин нагыл етдикләриндән вә мүәллимин мәһарәтлә истигамәтләндирдији шәхси мүшаһидәләрдән ушаглар ашагыдакылары өјрәнмишләр. Бир нечә ил әрзиндә Курмашевдә електрик стансијасы, клуб, тибб мәнтәгәси, магаза, механики дәјирман, дөрдчәркәли инәк пәјәси, јыгма дәмир-бетон ферма, артезиан гујусу, су тәзјиги гүлләси вә су кәмәри, тахыл анбары вә механикләшдирилмиш хырман тикилмиш вә дүзәлдилмишдир. Јалныз сон јај әрзиндә колхозчулар үчүн 6 ев тикилмишдир.

Чәми 90 тәсәррүфаты олан кәнддә 3 мотосиклет, 54 велосипед, 34 радиогәбуледичи, бир нечә телевизор, 30 гармон, бајан вә аккордеон вардыр. Һәр бир һәјәт радиолашдырылмыш вә електрикләшдирилмишдир. Клубда стасионар кино гургусу вардыр, күнашыры олараг филмләр нүмајиш етдирилир. Кәнддә тракторчулар мәктәби вардыр. Бир чох колхозчулар сијаси маариф мәктәбиндә вә ахшам орта мәктәбиндә охујур. Ушаглар үчүн колхоз пионер дүшәркәси јарадылмышдыр.

Дәрслијин «5 декабр — ССРИ Конститусијасы күнүдүр» мәтни охундугдан сонра мәктәблиләрин гаршысында онларын кәнди белә көрүнмүшдүр. Һәм дә о, учсуз-бучагсыз социалист Вәтәнинин бир һиссәси кими дурмушдур. Ушаглар хырда бир шејдә бөјүк дәјишикликләрин әкс олундугуну көрмүшләр.

Мәктәблиләр бөјүдүкчә социалист керчәклијинин факт вә һадисәләри илә онларын танышлыгы даһа дәрин вә даһа долгун олур.

Арскдакы 2 нөмрәли орта мәктәбин физика мүәллими Рахимова «Һава насослары» өјрәниләркән VI синфә һәмин насосларын әмәли әһәмијјәтини изаһ едәрәк билдирмишдир ки, күчлү һава насос компрессорлары, о чүмләдән, јанар газын истеһсалында, мәсәлән, Әлмәтјевскдән Казана, Горкија ахыдылдыгы заман тәтбиг едилир. Сов.ИКП Програмында газ һасилатынын олдугча артырылмасы нәзәрдә тутулмушдур. 1962-чи илдә газ һасилаты 75 милјард кубметр, јә'ни 1960-чы илдә Инкилтәрәдә, Франсада вә Гәрби Алманијада бирликдә һасил едилдијиндән 3 дәфә чох олмушдур. 1980-чи илдә ССРИ-дә 720 милјард кубметр газ чыхарылачагдыр. Газ сәнајесинин чошгун инкишафы бөјүк мигдарда компрессорлара тәләбат догурачагдыр. Казанда ири компрессор заводу тикилмишдир, онун мәһсулундан халг тәсәррүфатымызда кениш истифадә едилир, дикәр өлкәләрә ихрач олунур.

VII синифдә јаначагын истилик вермәси мәсәләсини изаһ едәркән мүәллим гејд етмишдир ки, јаначагын гијмәтлилији нәинки онун калорилији илә, һабелә ондан истифадә едилмәси вә онун нәглијјатла дашынмасы раһатлыгы илә дә мүәјјән едилир. Бунунла әлагәдар олараг нагыл едилмишдир ки, Сов.ИКП Програмында өлкәнин јаначаг балансында нефтин вә газын хүсуси чәкисинин даһа да артырылмасы вә бору кәмәри нәглијјатынын инкишафы, Әлмәтјевскдән АДР, Полша, Мачарыстан вә Чехословакијаја кими «Достлуг» нефт кәмәринин чәкилмәси нәзәрдә тутулмушдур. Бу материалын өјрәнилмәси шакирдләрдә Сов.ИКП Програмыны јеринә јетирмәкдә Татарыстан әмәкчиләринин сәрф етдији әмәк үчүн ифтихар һисси догурмушдур.

«Силиндрин һәчми» мөвзусунун өјрәнилмәси илә әлагәдар олараг, адыны јухарыда чәкдијимиз ријазијјат мүәллими Д. Вајнов сујыгма стансијасына екскурсија тәшкил етмишдир, һәмин стансија нефт саһәләринин контурархасы вә контурдахили су илә долдурулмасы вә тәбәгәләрарасы тәзјигин сахланмасы үчүн Татарыстанын нефт мә'дәнләрини су илә тәчһиз едир. Шакирдләр ејни заманда нефт јатагларыны истисмар етмәјин ән јени методлары вә нефтчыхарма сәнајеси саһәсиндә Сов.ИКП Програмында нәзәрдә тутулан техники тәрәгги илә таныш олмушлар. Онлар бору кәмәри магистралларынын тутумуна аид там бир сыра мәсәлә һәлл етмиш, насосларла сујун верилмәси заманы мүәјјән едилмиш сүр'әт шәраитиндә онларын долмасы вахтыны һесабламышлар вә и. а. Мәсәләләр шакирдләри олдугча марагландырмыш, бору кәмәри илә нә кими су күтләсинин ахыдылдыгыны реал тәсәввүр етмәк имканы вермишдир. Бору кәмәри мәктәблиләрин көзү гаршысында чәкилмишдир, лакин онлар онун халг тәсәррүфаты әһәмијјәтини вә техники әзәмәтини тәсәввүр етмирдиләр. Екскурсија силиндр һаггында анлајышы дәринләшдирмиш, физика мәзмунлу ријази мәсәләләрин һәллинә марағы артырмыш, әтрафдакы истеһсалат һаггында биликләри кенишләндирмиш вә сосиализм гуручулуғунун наилијјәтләринә һејранлыг доғурмушдур.

Беләликлә, тәдрис просесиндә мүәллимләр әтраф керчәклијин материалына әсасән сосиализм гуручулуғунун мүвәффәгијјәтләрини, «Бизим планларымызын нәһәнклијини» ачыб көстәрир вә мәктәблиләрин вәтәнпәрвәрлик һиссләрини ојадырлар.

Сосиализм гуручулуғу материалларындан ријазијјат дәрсләриндә истифадә едилмәсинин тәрбијәви әһәмијјәти методик әдәбијјатда мүбаһисә доғурур. Лакин биз Ленинград Дөвләт Университетинин ректору, ССРИ ЕА-нын мүхбир үзвү А. Александровун «Известија» гәзети сәһифәләриндә дәрч едилмиш «Ики дәфә икидән интеграла» сәрлөвһәли мәгаләсиндә сөјләдији «Ријази вә сијаси тәһсилин бирләшдирилмәси нә кими көзәл мөвзу јарада биләрди!» фикринә тамамилә тәрәфдарыг.

Елмләрин әсасларынын тәдриси просесиндә мүәллимләр өјрәнилән материалла үзви әлагәдә ики системин мүбаризәсини — сосиализм гүввәләринин артыб мөһкәмләнмәсини вә империализм гүввәләринин зәифләмәсини, капиталист өлкәләриндә империалист һөкумәтләрин халга зидд мүртәче сијасәтинә гаршы халг күтләләринин мүбаризәсини, милли-азадлыг һәрәкатларынын мүвәффәгијјәтләрини, сүлһ уғрунда, сосиализм чәбһәсинин сых бирлији уғрунда мүбаризәдә Совет Иттифагынын ролуну, милли, игтисади вә ичтимаи-сијаси дирчәлиш јолуна гәдәм гојмуш халглара Совет дөвләтинин көстәрдији гүдрәтли јардымы ачыб көстәрирләр. Куба халгына гардашлыг јардымы, совет мүтәхәссисләри вә фәһләләринин Асуан бәнди вә Бһилајда металлуркија комбинаты тикинтисиндә иштиракы, Африка вә Асијанын инкишаф етмәкдә олан халгларына күндәлик јардым — бүтүн бу факт вә һадисәләр бөјүк гүввәјә малик тәрбијәви материалдыр.

Коммунизм гуручулуғунун наилијјәтләрини вә перспективләрини ачыб көстәрмәклә, Сов.ИКП Програмы вә сијасәтинин һәјата кечирилмәси кедиши илә таныш етмәклә мәктәб партија Програмында гаршыја гојулмуш ашағыдакы мүһүм вәзифәни ардычыл сурәтдә јеринә јетирир: «Өз дөврүнү баша вурмуш олан капитализм системиндән сосиализм вә коммунизмин бөјүк үстүнлүкләрини мүнтәзәм сурәтдә тәблиғ етмәли». О, мәктәблиләрә дүнја инкишафынын кедишини вә перспективләрини баша дүшмәји, өлкә дахилиндәки вә бејнәлхалг мејдандакы һадисәләрдән дүзкүн баш чыхармағы өјрәдир. Шакирдләр инам әлдә едирләр ки, «марксист-ленинчи партијамыз, сосиалист ингилабы партијасы, өз фәалијјәтини елми әсас үзәриндә гурур вә јени дүнја гуручулуғунда, истеһсалын, елм вә техниканын инкишафында гүдрәтли ингилаби гүввә кими чыхыш едир» (Сов.ИКП МК декабр (1963) Пленумунун гәрарындан).

НӘСИЛЛӘРИН ИРСЛИЈИ

Тә'лим просесиндә һәјатла әлагәни тә'мин етмәјин әсас истигамәтләриндән бири совет адамларынын гәһрәман мүбаризәси вә әмәји илә кениш таныш етмәкдән, коммунизм гуручусунун әхлаг симасыны ачыб көстәрмәкдән ибарәтдир.

Фәлсәфә елмләри доктору А. Спиркинин дедији кими, халг күтләләринин әмәли фәалијјәти вә биринчи нөвбәдә ингилаби фәалијјәти елә бир гүввәдир ки, о, тәбиәти дә, чәмијјәти дә дәјишдирир, бунунла да һәм биринчинин, һәм икинчинин дәрк едилмәсини ирәли апарыр. Халг күтләләринин дәјишдиричи ингилаби вә јарадычылыг фәалијјәти, сосиализм вә коммунизм гуручулуғу тәчрүбәси — чәмијјәтимизин ирәлиләмәси ганунauјғунлуглары һаггында објектив биликләрин мәнбәји вә онларын һәгигилијинин ме'јарыдыр. Дүнјаны дәрк етмәјин бу мәнбәјинә говушмаг мәктәблиләрдә коммунист дүнјабахышынын формалашдырылмасы вә коммунизм уғрунда фәал, мәтин мүбаризләрин, өлкәнин гәнаәткар саһибләринин, јашлы нәсилләр тәрәфиндән наил олунан вә јарадылан ларын һамысына дәрин еһтирам бәсләјәнләрин һазырланмасы үчүн тә'сирли васитәдир.

Буна көрә дә белә бир факт хүсуси диггәтәлајигдир ки, Татарыстанын мүәллимләри сон илләрдә совет адамларынын гәһрәманлыг икидликләрини, әмәк вә мә'нәви симасыны көстәрмәјә хүсусилә бөјүк фикир вермәјә башламышлар. Мәктәб онлары Вәтәнимизин гәһрәманлыг вә ингилаби ән'әнәләринин вариси кими көстәрир, совет халгынын өз наилијјәтләрини һансы гијмәт баһасына әлдә етмиш олдуғуну јаддагалан мисаллар әсасында ачыб көстәрмәјә чалышыр. Нәсилләрин гырылмаз әлагәси мөвзусу дәрсләрдә даһа инандырычы бир сурәтдә сәсләнмәјә башланмышдыр.

Ингилабдан әввәлки кәнддә аграр мүнасибәтләринин инкишафыны өјрәнәркән Апастовски орта мәктәбинин шакирдләри тарих мүәллими М. Усманованын рәһбәрлији алтында Болин-Балыкчи кәндинә јүрүш кечирмишләр. Кечән әсрин 90-чы илләриндә бу кәнддә чәзаверәнләр дәстәси кәскин торпагсызлыг вәзијјәтиндән чыхыш јолу тапмаг үчүн «Ышна» адлы мешәнин кичик бир саһәсини шумламагдан өтрү тәмизләјән кәндлиләрә ганлы диван тутмушдур. Мәктәблиләр јашлы адамларда гәдим «Ышна» баитинин (халг нағылынын) чох гијмәтли бир шеј кими горуныб сахландығы әлјазмасыны тапмышлар. Баитдә кечмиш һадисә һаггында белә дејилир:

...«Испрадник[1] зынгыровларын чинкилтиси алтында кедир.
Балыкчилиләр гачышдылар, әлләр титрәјир...
Беш јүз әскәр кәндә — балыкчилиләрин вәтәнинә кәлди.
Ијирми беш адама ганданлары доламышлар».

Мәктәблиләр о торпаг парчасынын јанында һәјәчанлы бир һалда дајанмышлар ки, халгын јаддашында әбәди олараг һәкк олунмуш һадисәләр онун үзәриндә баш вермишдир, онларын гаршысында исә колхозчуларын варлы вә мәдәни һәјатынын әламәтләри көз өнүндә чанланан мүасир Болин-Балыкчи кәндинин кениш торпаг саһәләринин — колхоза әбәдилик тәһким едилмиш бу торпаг саһәләринин мәнзәрәси ачылмышдыр. Халг јарадычылығы абидәси онларын гаршысында ики аләмин сәрһәддини — онларын доғма торпағынын «дүнәнини» вә «бу күнүнү» ачыб көстәрмишдир. Вәтәндаш мүһарибәсиндә вә Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә совет халгынын унудулмаз икидликләринин көстәрилмәсинә, һәлак олмуш мүбаризләрин парлаг хатирәсинә дәрин һөрмәт тәрбијә едилмәсинә мәктәбләрдә чох диггәт јетирилир. Јени һәјат гуручулары, Совет һакимијјәтинин јерләрдәки тәшкилатчылары, колхоз гуручулуғу ветеранлары олан өз һәмјерлиләри һаггында материаллар топланмасы саһәсиндә иш кенишләндирилмишдир.

«Харичи һәрби мүдахилә вә вәтәндаш мүһарибәси» мөвзусу өјрәниләркән Зеленодол рајону Болше-Кургуза орта мәктәбинин мүәллими М. Сафиуллин ушаглара данышмышдыр ки, 1918-чи илин јајында Казан ағ чехләр тәрәфиндән тутулдуғу вахт кәндин јахынлығында үч гызыл әскәр (көрүнүр, кәшфијјатчылар) әлә кечирилмиш вә вәһшичәсинә өлдүрүлмүшдүр. Шакирдләр һәлак олмуш дөјүшчүләрин гәбрини тапмышлар. Онун үзәриндә «1918-чи илдә Совет һакимијјәти уғрунда мүбаризәдә һәлак олмуш үч гызыл әскәрә Болше-Кургуза орта мәктәбинин шакирдләри вә мүәллимләриндән» јазысы олан абидә гојулмушдур. Бүтүн әһали абидәнин ачылышына һәср едилмиш митингә бајраг вә шүарларла кәлмишдир. Пионерләр гәбрә гуллуг етмәк ишини тәшкил етмиш, гәбрин јанында ағач вә чичәк әкмишләр.

Парлаг тарихи факт шакирдләрин ичтимаи фәаллығына сәбәб олмуш вә бөјүк тәрбијәви нәтичәләр вермишдир. Өлкәшүнаслыг иши чанланмыш вә тәдрис просесинә ајрылмаз бир елемент кими дахил олмушдур. Ленинин кооператив планы өјрәниләркән шакирдләр бу планын онларын өз доғма јерләриндә дә нечә һәјата кечирилдијини өјрәнмәк мәгсәдини гаршыларына гојмушлар. Мәктәблиләр чохлу һәјәчанландырычы вә инандырычы материал топламышлар. Онлар «Гаптијева һаггында баит»и тапмагла кәндин коллективләшмәси дөврүндә синфи мүбаризә һаггында тә'сирли тәсәввүр әлдә етмишләр. Баит гоншулугдакы Уразда кәндиндә баш вермиш олан фачиәли һадисәдән данышыр. Голчомаглар орада колхозларын јарадылмасында фәал иштирак етмиш олан коммунист Гаптијеваја вәһшичәсинә диван тутмушлар. Шакирдләр колхозун илк сәдрләри вә бригадирләри һаггында материалы алудәликлә топламышлар. Мәктәблиләр валидејнләриндән вә кәнд фәалларындан сорушмагла тарлачылыг бригадасынын илк бригадири Һүснијәгат Сафиуллина һаггында, гочаман коммунист, татар кәндләриндә әввәлләр мә'лум олмајан тәрәвәзчилији биринчи олараг мәнимсәмиш Зиннәт Насибуллина һаггында чохлу ибрәтамиз мә'лумат алмышлар.

Совет һакимијјәтинин гурулмасы вә мөһкәмләнмәси уғрунда, өз Вәтәнинин азадлыг вә истиглалијјәти вә онун сосиалистчәсинә дәјишдирилмәси уғрунда совет адамларынын фәдакар мүбаризәсини өјрәнмәк иши республиканын кәнд мәктәбләриндә кениш јајылмышдыр. Мәктәблиләр үчүн «ата университетләри»нә чеврилән парлаг тарихи фактлар ашкара чыхарылыр.

Алексејев орта мәктәбинин кәнч изахтаранлары өз кәндинин тарихини тәдгиг етмәјә башлајараг һәмјерлиләринин мәрд ингилаби мүбаризә мәнзәрисинин көзләнилмәдән онларын гаршысында ачылмасындан һејран галмышлар. Онлар ајдынлашдырмышлар ки, 1905-чи илдә Алексејев кәндиндә РСДФП тәшкилаты фәалијјәт көстәрмиш вә она јерли сакин Ф. Морозов башчылыг етмишдир. Онлар өјрәнмишләр ки, өз кәндләриндә Совет һакимијјәтинин илк тәшкилатчысы 1917-чи илдән партија үзвү Ј. Платонов олмушдур; о, арвады илә бирликдә 1927-чи илдә вәһшичәсинә доғранмышдыр. Изахтаранлар онларын гәбрини тапмышлар вә пионер дружинасы ону бәрпа етмәји, обелиск гојмағы вә гәбрә гајғы көстәрмәји гәрара алмышдыр.

Ушаглар кәндин илк комсомолчулары һаггында мә'лумат топлајаркән өјрәнмишләр ки, онлардан бири М. Павелкин олмуш вә сонралар о, вәтәндаш мүһарибәсинә кетмишдир. Алексејев кәндинин кечмиш јохсул кәндлиси кенерал-лејтенант Павелкин Вәтән мүһарибәсиндә ири танк бирләшмәләринә командирлик етмишдир. Изахтаранлар мүәјјән етмишләр ки, онларла бир синифдә охујанлардан биринин атасы Милетин Г. Линковун партизан дәстәсиндә вурушмуш вә онун «Дүшмәнин архасында мүһарибә» китабында ады чәкилир, һәмкәндли танкчы

---

[1] Гәза полис рәиси.

В. Халевә өлүмүндән сонра Совет Иттифагы Гәһрәманы ады верилмишдир.

Диггәтәлајиг һәмјерлиләри һаггында мәктәблиләрин тәсәввүрләри ајдан-аја артмышдыр. Онлар үч ингилабын, вәтәндаш мүһарибәсинин иштиракчылары илә, көһнә болшевикләр гвардијасынын гәһрәман нүмајәндәләри илә, В. И. Ленин вә Н. К. Крупскаја илә көрүшмүш олан горхмаз кизли ишләјәнләрлә таныш олмушлар. Онлар дејирләр: «Әввәлләр бизә елә кәлирди ки, гәһрәманлар һарададса биздән узагларда — гәһрәман Севастополда, Ленинградда, Одессада... јашајырлар. Амма ајдын олду ки, онлар бизим бөјрүмүздәдир».

Ушаглар әлјазма журналы һазырлајыб она Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә икидликлә һәлак олан һәмкәндлиләри һаггында 90 јазы-гејд дахил етмишләр. Кәнд Совети онларын тәгдиматы илә, Совет һакимијјәтинин гәһрәман мүдафиәчиләри олан шанлы һәмкәндлиләринә хатирә олараг беш күчәнин адыны дәјишдирмәји гәрара алмышдыр.

Јашлы нәсилләрин ингилаби икидликләринин ишыгландырылмасы совет халгынын ән јахшы ән'әнәләрини артырыб чохалдан мүасирләримизин көстәрилмәси илә сых әлагәләндирилир. Мәктәблиләр конкрет вә инандырычы мисаллар үзрә көрүрләр ки, Совет һакимијјәти илләри әрзиндә јүксәк инкишаф етмиш сијаси шүурлу, әмәјә јени мүнасибәт бәсләјән, коллективчилик вә јолдашлыг, совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә едилмиш адамларын нәсилләри јетишмишдир. Ингилабчы вә бизим бөјүк ишимиз угрунда мүбариз олан адамын јени характери јаранмышдыр.

Коммунизм гуручулугуна совет адамларынын әмәк һәдијјәси илә танышлыгы бир чох фәнн мүәллимләри кениш бир сурәтдә һәјата кечирирләр.

Д. Бајнов Челнина рајонундакы ән јахшы сагычыларын 5 ај әрзиндә (орта һесабла һәр 1 инәк үзрә) сагдыгы сүд һаггында гәзетдә верилмиш чәдвәлдән VI синифдә һесаб дәрсләриндә истифадә етмишдир. О, бу чәдвәл үзрә ән габагчыл 4 сагычынын һәмин вахт әрзиндә нә гәдәр сүд сагдыгыны вә бу сүддән нә гәдәр јаг һазырламаг мүмкүн олдугуну һесабламагы тәклиф етмишдир. Шакирдләр исә јаг заводунда екскурсијада олмуш вә бүтүн лазыми мә'луматлары әлдә етмишләр. Онлар бу мәсәләни һәлл етмәјә киришәрәк, онда бир кәсрләрлә әмәлләр һаггында өз биликләрини тәтбиг етмишләр.

Һесабламаларын нәтичәләри (2.112 т) шакирдләри һејран гојмушдур вә онлар 1 картон гутуда 25.4 кг јаг јерләшдијини тәгдирдә һәмин јагдан нә гәдәр стандарт баглама әлдә етмәк мүмкүн олдугуну һесабламага киришмишләр. Онлар белә чаваб алмышлар: 83 гутудан чох. Бу ә'ла нәтичәләр ушаглара бөјүк тә'сир багышламыш вә онлар адлы-санлы сагычылара тәбрик мәктублары көндәрмәји, онлара јени мүвәффәгијјәтләр вә мөһкәм чансаглыгы арзулары јетирмәји гәрара алмышлар. Арифметик мәсәлә шакирдләр үчүн дәрин һәјати мә'на кәсб етмишдир. О, нәинки ријази вәрдишләрин кәсб едилмәсинә, һабелә мә'нәви һиссләрин тәрбијә едилмәсинә дә хидмәт көстәрмишдир.

Физика мүәллими Ј. Лушников мәшһур уста, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы А. Журавскинин нефт гургусуна екскурсија тәшкил етмишдир. Мәктәблиләр нефтчиләрин иш шәраити илә таныш олмушлар. Онлар Татарыстанын габагчыл нефтчиләри А. Журавскинин, М. Гринин, газма усталары Јермаковун вә Кемазовун наилијјәтләри һаггында материал топламыш вә өјрәнмишләр ки, М. Грин гујулар газылмасында көркәмли мүвәффәгијјәтләрә наил олмагла кери галан бригадаја кечмиш вә ону габагчыллар сырасына чыхармышдыр. Азнакајев нефтчиләри ону ССРИ Али Советинә өзләринин депутаты сечмишләр.

Беләликлә, мүәллимләр тә'лими јерли истеһсалатла әлагәләндирәрәк ејни заманда шакирдләри фәһлә вә колхозчуларын әмәји илә, габагчыл методларын вә техники тәрәггинин тәтбиг едилмәсинин она дахил етдији дәјишикликләрлә шакирдләри таныш едирләр. Габагчыл истеһсалчыларла, хүсусән коммунист әмәји бригадалары илә көрүшләр кениш јајылмышдыр. Бу көрүшләр дәрин идраки вә тәрбијәви истигамәт дашыјыр.

«Сосиалист мүлкијјәтинин формалары» мөвзусу илә әлагәдар олараг Казандакы 12 нөмрәли мәктәбин ичтимаијјат мүәллими Л. Силченко һәр бир синифдә шакирд группары ајырмышдыр ки, бунлара әтрафдакы мүәссисәләрин — тикиш вә парфүмер фабрикләринин, јаг комбинатынын нечә јарандыгы, онларын идарә олунмасынын нечә тәшкил едилдији, онларын нә кими игтисади әлагәләрә малик олдугу һаггында мә'лумат һазырламаг тапшырыгы верилмишдир. Ушаглар халг тәсәррүфаты планынын јеринә јетирилмәси кедиши һаггында, әмәк һаггы верилмәсинин тәшкили вә системи һаггында, сосиализм јарышынын инкишаф етдирилмәси вә ән јахшы истеһсалат адамлары һаггында мә'лумат алмыш, мүәссисәләрин рәһбәрләри, партија вә комсомол тәшкилатларынын катибләри, фәһләләр илә көрүшмүшләр. Онлар кениш материал топламыш, схем вә диаграмлар һазырламышлар.

Бу материал үзрә конфранс кечирилмиш вә орада мүәссисәләрин нүмајәндәләри — гочаман коммунистләр, ветеран фәһләләр вә коммунист әмәји бригадаларынын үзвләри иштирак етмишләр. Шакирдләр сосиалист дөвләт мүәссисәләринин нечә јарадылдыгы, онларын јенидән гурулдугу вә инкишаф етдирилдији һаггында мә'лумат вермишләр. Сонра ветеранлар Октјабр ингилабындан әввәл јаг комбинатында вәзијјәт һаггында вә фәһләләрин мүбаризәси һаггында данышмышлар. Коммунист әмәји бригадаларынын үзвләри өз һәјатлары, иш вә тәһсилләри һаггында данышмыш, кәләчәк барәдәки фикирләрини билдирмишләр.

Колхоз-кооператив мүлкијјәти илә таныш олмаг үчүн шакирдләр ики дәфә колхоза кетмиш, чохсаһәли тәсәррүфатын мүхтәлиф бригадаларында ишләмиш, өзфәалијјәт консерти вермишләр. Онлар колхозун тарихи вә онун мүасир игтисадијјаты һаггында, бөлүнмәз фонд, онун әһәмијјәти вә инкишафы, әмәјин тәшкили вә өдәнилмәси һаггында, колхоз низамнамәси вә тәсәррүфатын идарә едилмәси формалары һаггында, колхозчуларын мәишәти һаггында материал топламышлар. Һәмин материалларын әсасында билаваситә колхозда «Колхоз-кооператив мүлкијјәтинин үмумхалг мүлкијјәти илә јахынлашмасы јоллары» мөвзусунда конфранс кечирилмишдир. Конфрансда колхозчулар да иштирак етмишләр. Беләликлә, мәктәблә мүәссисәләр арасында әлагә јараныр, фәһлә синфи илә вә колхозчуларла о мә'нәви јахынлыг јараныр ки, бу, Н. К. Крупскајанын дедији кими, бөјүјән нәслә хүсусилә зәруридир.

Мүәллимләр мәктәблиләрдә совет адамларынын мә'нәви аләминә нүфуз етмәк, онларын һәјат вә әмәјини, мә'нәви симасыны јарадычылыгла әкс етдирмәк һәвәси ојадырлар. Иске-Рјазан татар орта мәктәбинин X синиф шакирдләри (мүәллим Р. Насыбуллинадыр) рус дили дәрсләриндә «Бизим мајак» мөвзусунда очерк јазмышлар. Онлар колхоз комсомол комитәсинин вә идарә һеј'әтинин үзвү, «ТАССР кәнчләри II фестивалынын галиби» диплому илә тәлтиф едилмиш габагчыл сагычы Күлсара Закированы очеркин гәһрәманы кими гәләмә алмышлар. Мәктәблиләр фермада онун иши илә таныш олмушлар, сонра Күлсара мәктәбә дә'вәт едилмиш, шакирдләрин гаршысында чыхыш етмиш вә нагыл етмишдир ки, о, һәлә ушаглыгдан сагычы олмагы арзу едирди; о, һәмчинин фермадакы әмәјиндән вә ичтимаи ишиндән, ахшам орта мәктәбини битириб гијаби кәнд тәсәррүфат институтуна кирмәк һаггындакы планындан данышмышдыр. Мәктәблиләр чанлы очеркләр јазмышлар. Онлар бу диггәтәлајиг гызын јүксәк истеһсал наилијјәтләрини ишыгландырмыш вә һәр бири онун зәнкин мә'нәви аләмини, ичтимаи ишләрдә вә бәдии өзфәалијјәтдә онун фәал иштиракыны өзүнәмәхсус бир сурәтдә тәсвир етмишдир.

Татарыстан мәктәбләриндә коммунизм гуручусу әхлаг кодексинин бүтүн дәринлији илә ачылыб көстәрилмәси үчүн јорулмадан јени-јени јоллар ахтарыб тапырлар. Шакирдләр гаршысында бөјүк етик проблемләр гојулур. Әдәби вә јерли һәјати материала әсасән онларын мә'нәви идеаллары формалашдырылыр.

Зеленодолдакы 4 нөмрәли мәктәбин әдәбијјат мүәллимләри В. Ансиферова, Ј. Анисимова вә Н. Шветс мәктәблиләри әтраф һәјата даһа артыг көзүачыглыгла бахмагы, онда јаранан һәр чүр јениликләри көрмәји өјрәтмәк үчүн VII синифләрдә «Инсан инсанын досту, јолдаш вә гардашыдыр» мөвзусунда јарадычылыг ишини кенишләндирмишләр. Әввәлчә онлар мәктәблиләрә охунмуш китаблар, радио вә телевизија верилишләри, бахылмыш филмләр вә хүсусән әтраф һәјатдан көтүрүлән фактлар әсасында шифаһи һекајәләр һазырламагы тапшырмышлар.

VII синиф шакирдләри ишә гызгын бир сурәтдә киришмишләр: онлар јашлыларла сөһбәт етмиш, китабханаларда лазыми әдәбијјаты ахтарыб тапмыш, охунмуш әдәбијјатын, бахылмыш филмләрин мәзмунуну јада салмыш, гәзетләри охумуш, сәрки вә албом үчүн мәгаләләр вә иллүстрасијалар сечиб көтүрмүш, достлуг вә јолдашлыг һаггында аталар сөзләрини вә ифадәләри јазмышлар. Ушаглар гавранылмыш вә дәриндән һисс едилмиш чохлу материал топламышлар. Сонра онлар иншалар јазмаг үзәриндә алудәликлә ишләмишләр. Бу иншалар мүхтәлиф вә мәзмунлу олмушдур.

Бу ишә бүтүн мәктәб коллективи тәрәфдар чыхмышдыр. Ики ај әрзиндә мәктәб һәмин мөвзу илә јашамышдыр: ән јахшы инша вә ән јахшы рәсм үчүн мүсабигә е'лан едилмишдир, пионер тәшкилаты вә мүхтәлиф дәрнәкләр ишә гошулмушдур. Кәнч рәссамлар совет рәссамларынын мөвзуја мүвафиг олан әсәрләринин репредуксијаларындан стенд вә шәкил галерејасы һазырламыш, редаксија һеј'әти дивар гәзетинин хүсуси нөмрәсини бурахмыш, дружина шурасы дәстә вә мангаларын Тимур ишләри витринасыны тәшкил етмиш, әдәбијјат, хор вә хореографија дәрнәкләри бөјүк мүсамирә һазырламышдыр. Ән јахшы инша «Инсан инсанын досту, јолдаш вә гардашыдыр» мөвзусунда әлјазма журналына дахил едилмишдир.

Апарылмыш иш шакирдләрдә совет адамынын һәјатына, фәалијјәт вә мә'нәви аләминә фәал мараг догурмуш, коллективчилик вә сосиалист һуманизми һиссләринин тәрбијәсинә көмәк етмиш, мәктәблиләрин ичтимаи фәаллыгыны јүксәлтмишдир. Совет керчәклијини вә коммунист әхлагы нормаларыны јарадычылыгла гаврамагын тәшкил едилмәси гијмәтли тәрбијәви нәтичәләр верир. Шакирдләрдә һәјаты көрмәк габилијјәти дәринләшир, адамларын һәрәкәтләринә гијмәт гојмаг үчүн мә'нәви ме'јарлар тәшәккүл тапыр. Онлар нәинки керчәклијин һадисәләрини дәрк едир, һабелә онлара өз мүнасибәтини дә мүәјјәнләшдирир. Коммунист шүуру тәрбијә едилмәси мә'нәви һиссләр тәрбијә едилмәси илә гонушур вә бу әсасда коммунист давранышы формалашыр.

Мәктәблиләри совет адамынын ишләринә, һисс вә фикирләринә говушдураraг мәктәб мүасир һәјаты онларын даһа јахшы баша дүшмәсинә көмәк едир, коммунизм гуручулуғунда фәал иштирак етмәк арзусу доғурур. Габагчыл совет адамларынын һәјат вә фәалијјәтинин мүсбәт нүмунәләрини тәглид етмәк, аталарын иш вә шөһрәтинин лајигли варисләри олмага чалышмаг сә'ји јарадыр.

ДӘРСИН ЧӘРЧИВӘСИНИ КЕНИШЛӘНДИРӘРӘК..

Педагожи елми мүәјјән етмишдир ки, һәјат тәчрүбәси мәктәблиләрин тә'лими вә инкишафы үчүн чох мүһүм амилдир. Әлдә едилән јени биликләр вә бүтүн тәрбијәви тә'сирләр һәмишә шакирдләрин әввәлләр мәнимсәдији биликләр вә һәјат тәчрүбәси әсасында јенидән ишләнир.

Инсанын бејни бу вә ја дикәр заһири гычыгландырмаја әлаһәддә (тәчрид олунмуш) реаксија илә чаваб вермир. Һәр бир јени реаксија әввәлләр әмәлә кәлмиш әлагәләрин мүәјјән системинә дахил олур. Лакин әлагәләрин бу системи фәрди тәчрүбәдә формалашыр. Б. Г. Ананјев јазыр: «Буна көрә дә шәхсијјәтин тамлығы фәрди һәјати тәчрүбәнин топланмасы просесиндә формалашыр. Ушаг јашы — инсан шәхсијјәтинин бу тамлығынын формалашмасында ән мүһүм дөврдүр. Бу заман фәрди тәчрүбәнин интенсив бир сурәтдә топланмасы, билик, вәрдиш вә габилијјәтләрин мәнимсәнилмәси просеси кедир».

Мәктәблиләрин һәјат тәчрүбәси һеч дә јалныз тә'лим просесиндә формалашмыр. Тәбиәтдә, истеһсал мүһитиндә, мәишәтдә вә ичтимаи һәјатда керчәклијин күндәлик олараг билаваситә мүшаһидә едилмәси — мәктәблинин мә'нәви аләминә гида верән кениш һәјат тәчрүбәси мәнбәјидир.

Лакин билаваситә мүшаһидәләр һәјат тәчрүбәсинин јеканә мәнбәји дејилдир. Ушаг китаблардан, гәзетләрдән, кинофилмләрдән, радио вә телевизија верилишләриндән чохлу парлаг тәсәввүр әлдә едир. Мәктәблинин бүтүн ичтимаи давранышы, әмәк вә практик фәалијјәт, аиләдә онун һәјаты, әтрафдакы адамларла үнсијјәти, синфин, мәктәбин, пионер вә комсомол тәшкилатларынын һәјатында иштиракы тәчрүбәси һәјат тәчрүбәсинә дахилдир. Әмәк үмдә һәјат тәчрүбәси мәнбәјидир, чүнки әмәк фәалијјәтиндә мәктәбли тә'лим просесинә дахил олачаг кениш һадисәләр даирәси илә гаршылашыр.

Беләликлә, һәр бир мәктәбли тәсәввүрләрин, фикир вә һиссетмәләрин «һәјат фонду»ну әлдә едир. Бу, тә'лим програмлары чәрчивәси илә мәһдуд едилмәјән мә'луматлар ахыныдыр, о, ушаглар тәрәфиндән сәрбәст вә асанлыгла гавранылыр. Әлбәттә, мүшаһидә вә тәсәввүрләрин һеч дә һамысы онларын психикасында мүәјјән гәдәр әһәмијјәтли из бурахмыр. Мә'луматын бу ахынында ән мүһүмү мәктәблинин шүурунда дүшүнүлмүш вә јенидән ишләнмиш оландыр. Педагожи психолокија мүәјјән етмишдир ки, тә'лим просесиндән кәнарда әлдә едилән бир чох тәсәввүрләр анлајышлар (Л. Выготскијә көрә, «һәјати» вә јахуд елмәгәдәрки анлајышлар) характери кәсб едир.

Доғрудур, тә'лим просесинин нәтичәләриндән фәргли олараг бу «елмәгәдәрки» анлајышлар системсиз, дағыныг характер дашыјыр, бә'зи һәјати анлајышлар елми анлајышларла зиддијјәтә кирир вә јанылмаларын мәнбәјидир, дүзәлишә мөһтачдыр. Лакин системлилијә вә дәгиглијә малик олмамагла һәјат мүшаһидәләри вә тәсәввүрләри конкретлилији, бөјүк емосионаллығы илә фәргләнир вә Н. К, Крупскајанын дәгиг ифадәсинчә, тәфәккүрүн инкишафына вә бүтүн идрак просесләринә бөјүк тә'сир көстәрән «чанлы нүмунәләрдир». Һәјат тәчрүбәсинә бачарыгла архаланмаг биликләрин мәнимсәнилмәсини асанлашдырыр, онларын конкретләшмәсинә вә дәринләшмәсинә сәбәб олур. Биликләр даһа мөһкәм, шүурлу, доғру вә инандырычы характер кәсб едир. Һәјат тәчрүбәси— шәхсијјәтин инкишафынын, шүурун, әгидә вә һиссләрин формалашмасынын әсас амилләриндән биридир.

Бурадан о чыхыр ки, шакирдләрин һәјат тәчрүбәсинин, онларын инкишафынын бу гүдрәтли амилинин, формалашмасы вә ондан истифадә едилмәси педагогларын дүшүнүлмүш вә јорулмаз диггәтинин предмети олмалыдыр.

Шакирдләрин һәјат тәчрүбәсинин зәнкинләшмәсинә диалектик просес кими — инкишафетдирән тә'лимин мәгсәди, васитә вә нәтичәси кими бахылмалыдыр. Бүтүн бу иш бөјүк вүс'әт вә форма мүхтәлифлији илә фәргләнир. Габагчыл мүәллимләр дүшүнүлмүш, педагожи узагкөрәнлик тәзаһүр етдирмәклә ону елә перспективли бир сурәтдә апарырлар ки, һәјат тәчрүбәсинин зәнкинләшмәси мүвафиг тәдрис програмларынын өјрәнилмәсиндән әввәл олсун. Республикамызын габагчыл мүәллимләри шакирдләрин һәјат тәчрүбәсини лајиһәләшдирмәји өјрәнәрәк она А. С. Макаренко тәрәфиндән ирәли сүрүлмүш шәхсијјәтин лајиһәләшдирилмәси идејасынын мүһүм чәһәти кими бахырлар. Мәсәләјә бу чүр јанашылмасы — тә'лимин һәјатла әлагәсини мөһкәмләндирмәк, бу әсасда да шакирдләрин идрак фәаллығы вә мүстәгиллијини инкишаф етдирмәк вәзифәләринин һәллиндә чох үмидләр верән һадисәдир.

Республикамызын мүәллимләринин јарадычылыг ахтарышларында шакирдләрин һәјат тәчрүбәсини зәнкинләшдирмәјин әсас јоллары мүәјјәнләшмишдир.

Бу јоллардан бири — керчәклик мүшаһидәләри даирәсинин планлы бир сурәтдә кенишләндирилмәсиндән ибарәтдир. Ибтидаи синифләрин габагчыл мүәллимләри А. Галимзјанов, З. Султанов (Агрыз рајонундакы Туба ибтидаи мәктәби), Н. Носоветс (Бугулмадакы 4 нөмрәли сәккизиллик мәктәб), Ф. Хајрәддинова (2 нөмрәли татар орта мәктәби) мәктәб програмларынын мәзмунуна әсасланараг екскурсијалар, мүшаһидәләр, практик тапшырыглар, коллектив әлагәләрин (колхозчуларла, фәһләләрлә, иншаатчыларла, пионер вә комсомолчуларла), ичтимаи фајдалы фәалијјәтин, һәјати мәзмунлу јарадычылыг ојунларынын вә ушагларын һәјат тәчрүбәсини зәнкинләшдирмәјин дикәр јолларынын системини ишләјиб һазырламышлар.

Ибтидаи синифләрин габагчыл мүәллимләринин «методик хәтти»нин спесификлији вә ләјагәти ондан ибарәтдир ки, ушагларын һәјати мүшаһидәләри, бир гајда олараг, китабла ишләмәкдән вә мүәллимин нағылетмәсиндән әввәл баш верир, идрак просесинин дајағыдыр вә билик мәнбәләриндән биридир. Мүәллимләр шакирдләрин мүшаһидәләринә дүшүнүлмүш бир сурәтдә рәһбәрлик едир, онлары керчәклик һадисәләринә нүфуз етмәји, өз мүшаһидәләрини тәһлил етмәји вә үмумиләшдирмәји өјрәдирләр. Мүшаһидәләрин шифаһи ишлә сых әлагәси шакирдләрин лексикасыны кенишләндирир, нитгини зәнкинләшдирир вә тәфәккүрүнү инкишаф етдирир. Мүәллимләр ушаглары һәјатдан дәрслијә доғру апарырлар. Онларын мә'нәви аләмини зәнкинләшдирир, тәбиәт һадисәләри, истеһсалат һаггында, совет адамларынын әмәји вә һәјаты һаггында дүшүнүлмүш тәсәввүрләр формалашдырырлар. Һәјат тәчрүбәсинә архаланмаг ушагларын идрак фәалијјәтинин гүввәтләндирилмәси вә зеһни инкишафынын үмдә васитәси хидмәтини көрүр.

Ушаглар кифајәт гәдәр һәјат тәчрүбәсинә малик олмамагла сәһв вә керчәкликдән узаг кәмијјәт мә'луматларындан истифадә едирләр. Буна көрә дә мүәллимләр мәктәблиләри реал һәдләр вә кәмијјәт мүнасибәтләри һаггында дәгиг тәсәввүрләрлә силаһландырыр, онлары һәјатда «чанлы кәмијјәтләр» тапмаға өјрәшдирирләр. Казандакы 99 нөмрәли мәктәбдә бунун үчүн мә'лумат чәдвәлләри, албомлар тәртиб едир, дәфтәрләрдә, дәфтәрчәләрдә гејдләр апарырлар. Әтраф керчәкликдән көтүрүлмүш кәмијјәтләр ријазијјат дәрсләриндә чанланыр, мәктәблиләр үчүн мараглы вә чәлбедичи олур, дүнја һаггында онларын тәсәввүрләрини кенишләндирир.

Чистополдакы 5 нөмрәли мәктәбин ријазијјат мүәллими А. Гырдымова V синиф шакирдләрини Чапајев адына колхозун фермасына екскурсијаја апармышдыр. Ушаглар һејвандарлығын тәшкили, техника вә сағычыларын әмәји илә таныш олмушлар. Сағычыларла көрүш онлара бөјүк тә'сир бағышламышдыр. Мә'лум олмушдур ки, сағычыларын һамысынын орта тәһсили вардыр вә бунунла белә онлар зоотехники минимум вермәк үчүн әлавә олараг охумалы олмушлар. Ушаглар кәнд тәсәррүфаты истеһсалында өзүнә јер тапан һадисәләрлә кәмијјәтләр арасындакы асылылыглар һаггында чохлу мараглы мә'лумат гејд етмиш вә бунлары фикирләшиб баша дүшмүшләр. Екскурсија материаллары үзрә онлар ачыг-ашкар мәмнунијјәтлә чохлу мәсәлә тәртиб вә һәлл етмишләр. Арифметика онлар үчүн бөјүк һәјати мә'на кәсб етмишдир. Мүәллим мүәјјән етмишдир ки, һәјат материалы әсасында ушагларын өзләри тәрәфиндән тәртиб едилмиш һәмин мәсәләләрин һәллиндән сонра мүвафиг дәрсликдән көтүрүлән мәсәләләр дә даһа ајдын вә даһа јахын олмушдур. Чүнки шакирдләрин тәхәјјүлү даһа чанлы вә инкишафетмиш олмушдур. Буна көрә дә о, бир сыра екскурсијалар кечирмишдир. Саат заводуна кедиб кәлдикдән сонра сонракы дәрсләр хүсусилә чанлы олмушдур.

Физики вә игтисади чоғрафијадан, биолокија, физика вә кимјадан тәбиәтә, мүәссисәләрә, колхозлара, совхозлара јерин релјефини, натурал објектләри, техноложи просесләри, машынлары, аваданлығы вә и. а. мүшаһидә етмәк үчүн екскурсијалар кечирилир. Дилчиләр тәбиәтә, истеһсалата екскурсијалардан вә әмәји, ичтимаи һадисәләри мүшаһидәләрдән лексика еһтијаты вә көрмә образлары топланмасы үчүн истифадә едирләр. Бу мүшаһидәләр мәктәблиләрин емосија саһәсини зәнкинләшдирмәклә тәхәјјүлүн, фикир мүстәгиллијинин инкишафына, керчәклик һадисәләринә шәхси мүнасибәтин ифадә олунмасына көмәк едән јарадычылыг ишләринин әсасыны тәшкил едир.

Јухары синифләрин мүәллимләри мәктәб һәјатына дахил олан, бөјүк вә принсипиал әһәмијјәтә малик јени амилә — шакирдләрин ичтимаи-фајдалы вә мәһсулдар әмәјинә кетдикчә даһа артыг архаланырлар. Мәһсулдар әмәкдә иштирак етмәк мәктәблиләрин бахыш даирәсини кенишләндирмиш, социалист керчәклији һаггында онларын тәсәввүрләрини зәнкинләшдирмишдир. Шакирдләрин әмәк тәчрүбәсиндән, онларын истеһсалатдакы мүшаһидәләриндән һәм тәбии-ријази, һәм дә һуманитар фәнләр, хүсусән ичтимаијјат үзрә дәрсләрдә кениш истифадә едирләр.

Тә'лимин әмәклә әлагәси тә'лимин тәшкилати формаларында өз ифадәсини тапмышдыр. Бир чох мәктәбләрдә тәдрис конфранслары кечирилмәјә башланмышдыр. Чистопол рајонунун Билјар орта мәктәбиндә јухары синиф шагирдләринин бу чүр конфранслары илдә 2—3 дәфә кечирилир.

Ичтимаиjjат курсу илә әлагәдар олараг «База колхозу игтисадиjjатынын инкишаф перспективләри» мөвзусунда мәзмунлу конфранс кечирилмишдир. Онун програмына ашағыдакы мәсәләләр дахил едилмишдир: 1. Колхоз игтисадиjjатынын артма динамикасы. 2. Тәсәррүфатын ајры-ајры саһәләринин рентабеллиjи (биткичилик, һејвандарлыг). 3. Колхозун игтисади инкишафынын перспектив планы.

Мә'рузәләр коллектив сурәтдә һазырланмышдыр. Һәр бир мәсәлә үзрә мә'рузәчи ајрылмыш вә о, 2—3 јолдашыны ишә чәлб етмишдир. Мүрәккәб вәзифә мәктәблиләри чашдырмамышдыр. Онлар буна колхоз истеһсалатынын мүхтәлиф саһәләриндәки мәһсулдар әмәк тәчрүбәси илә һазырланмышлар. Топланмыш һәјат тәчрүбәси мә'рузәчиләрә бригадаларда, фермаларда вә мүһасибатда мәзмунлу материал топламаг, чәдвәлләр, диаграмлар вә графикләр тәртиб етмәк имканы вермишдир.

Мә'рузәчиләр тапшырығын өһдәсиндән мүвәффәгиjjәтлә кәлмишләр. Онлар колхозун игтисади инкишафыны, тарлачылыг вә һејвандарлығын ајры-ајры саһәләринин рентабеллиjини тәһлил етмишләр. Шагирдләрин игтисади ахтарышлары колхозчулары марагландырмышдыр. Конфранса колхоз фәаллары дә'вәт едилмишдир. Лакин аудиторија планлашдырылдығындан хејли кениш олмушдур. Бир чох колхозчулар конфранса өз тәшәббүсү илә кәлмиш вә мә'рузәчиләрә әлавәләр етмишләр. Конфрансын ахырында чыхыш едән агроном, зоотехник вә колхоз сәдри мәзмунлу мә'рузәләр үчүн мәктәблиләрә тәшәккүр етмиш вә едилмиш гејдләри планлашдырма заманы нәзәрә алмағы вә'д етмишләр.

«Әмәк мәһсулдарлығыны артырмағын јоллары» мөвзусунда конфранс даһа ефективли кечмишдир. Шагирдләрин бөјүк бир групу һәмин конфранс үчүн сағычыларын, тракторчуларын, шоферләрин, тахыл анбары фәһләләринин әмәјини хронометрләмишдир. Хронометраж көстәрмишдир ки, ајры-ајры тракторчуларын иш тапшырығы тә'мир ишиндә гәтиjјән кифајәтләндиричи дејилдир. Шагирдләр тәрәфиндән верилмиш материаллара әсасән колхозун идарә һеј'әти ајры-ајры иш нөвләриндә әмәк мәһсулдарлығы һаггында хүсуси гәрар гәбул етмишдир.

«Елмин наилиjјәтләрини — колхоз истеһсалатына!» мөвзусунда кечирилмиш үчүнчү конфрансда IX синиф шагирдләри биткичилик вә һејвандарлыг саһәләриндә елми наилиjјәтләр вә габагчыл тәчрүбә һаггында, мәктәбин тәчрүбәчилик иши планлары һаггында мә'рузәләр етмишләр.

Билјар мәктәбинин кечирдиjи конфранслар ону көстәрир ки, дүзкүн педагожи аләт сечилдикдә вә елмин әсаслары илә гырылмаз әлагә шәраитиндә әмәк фәалиjјәти шагирдләрин керчәклик фактлары илә танышлығыны кенишләндирир, һәјат тәчрүбәсини зәнкинләшдирир вә онларын инкишафына, бүтүн тә'лим просесинә дәрин тә'сир көстәрир. Ичтимаи фајдалы әмәк мәктәблиләрдә тәшәббүс вә новаторлуғу инкишаф етдирир, кәнд тәсәррүфатына мәһәббәт тәрбијә едир, колхозун истеһсал фәалиjјәтинә шәриклик шүуру вә үмумхалг мәсәләләринин һәлли үчүн шәхси мәс'улиjјәт һисси јарадыр, мәктәбли шәхсиjјәтинин мә'нәви тәшәккүлүнә көмәк едир.

Өлкәшүнаслыг иши бир чох һәјат һадисәләрини баша дүшмәкдә мәктәблиләрә көмәк едир. Тарихин бир чох мәсәләләри үзрә конкрет мүшаһидә вә тәсәввүрләрин әлдә едилмәси хүсусилә актуал әһәмиjјәтә маликдир. Ахы, һаглы олараг гејд едилдиjи кими, инди он једди јашы оланлара халгын чанлы тарихини, онун асан олмајан мүбаризә тәчрүбәсини, бөјүк гәләбәләринин гијмәтини өзүнә тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Апастовски орта мәктәбинин шагирдләри кәндлиләрин ислаһатдан сонракы (1861) вәзиjјәтини өјрәнәркән кәндин синфи тәбәгәләшмәси һаггында јерли материал топламышлар. Конкрет мисаллара әсасән онлар јәгин етмишләр ки, јохсуллар нә кими ағыр бир вәзиjјәтдә олмуш вә онлар чар мә'мурларынын, голчомагларын вә моллаларын вердиjи ишкәнчәләрдән нә гәдәр ағыр әзаблар чәкмишләр. Онлар өјрәнмишләр ки, јохсуллардан Фәхрәддинов, Шакиров вә башгаларынын бүтүн өмрү боју өз тәсәррүфатында аты олмамыш, өз торпаг саһәсини әкиб-бечәрмәмиш, гыздырылмыш дахмачада гышламамышлар. Бу һејрәтләндиричи фактлар шагирдләри өз баба вә аталарынын гәһрәманлыг мүбаризәсини јени тәрздә баша дүшмәјә вә гијмәтләндирмәјә вадар етмишдир. Социализм гуручулуғунун наилиjјәтләри онлара даһа парлаг вә даһа һисседилән көрүнмүшдүр.

Шагирдләрин һәјати тәчрүбәсини зәнкинләшдирмәјин ефективли васитәләриндән бири туризмдир. Туризм шагирдләрин идрак фәаллығыны вә мүстәгиллиjини инкишаф етдирмәк үзәриндә республика мәктәбләринин интенсив бир сурәтдә ишләмәјә башладығы сон илләрдә хүсусилә инкишаф тапмышдыр. Турист јүрүшләринин иштиракчылары гаршысында кет-кедә даһа дәрин тәһсил вә тәрбијә вәзифәләри гојулур.

Бугулма рајонунун Јутаза орта мәктәбиндә һәр бир синиф дәрс или гуртардыгда доғма дијар үзрә, о чүмләдән Бугулмаја, Октјабрска, нефт мә'дәнләринә, електрик стансијаларына, өлкәшүнаслыг музејләринә, совхозлара вә колхозлара јүрүшләр кечирир. Јухары синифләр мүәллим Л. Колесниковун рәһбәрлиjи илә тарихчи туристләр клубу јаратмыш вә бир сыра узаг турист јүрүшләри кечирмишдир. Казана ики јүрүш кечирилмишдир. Биринчи јүрүш Пугачов үсјанынын изләри илә велосипедләрдә, икинчи јүрүш исә пијада маршрут үзрә кечирилмиш вә бу сонунчуда Татарыстан халг тәсәррүфаты вә мәдәниjјәтинин инкишафы өјрәнилмишдир. Мәктәблиләр бир нечә ил үчүн перспектив план тутмагла Казана, Кујбышевә, Уфаја, Улјановска Ленин јерләри үзрә јүрүшләр кечирмишләр. Белебеј—Кујбышев—Жигули—В. И. Ленин адына СЕС—Улјановск маршруту үзрә јүрүш силинмәз тәәссүрат јаратмышдыр. Јутаза—Уфа—Илмен горуғу—Торгојак көлү—Јуремел дағы—Јурјузан—Уфа—Јутаза маршруту үзрә Чәнуби Урала јүрүш бөјүк материал вермишдир. Мәктәблиләр Чәнуби Урал кеолокија идарәсинин тапшырығыны јеринә јетирмиш, минералларын гијмәтли коллексијаларыны топламыш, онларын чыхарылмасы илә таныш олмуш, гәдим мис мә'дәнләринин тарихи илә марагланмыш, бир заман чар каторгасы олан Вознесенск мә'дәниндә олмушлар. Белә турист јүрүшләри мәктәблиләрин бахыш даирәсини кенишләндирир, онлара дәрин ичтимаи вә идраки мараг ашылајыр.

Истеһсал коллективләри илә тәмас, унудулмаз мүхтәлиф һадисәләрин шаһиди вә иштиракчысы олмуш тәчрүбәли адамларла, истеһсал габагчыллары илә көрүшләр нәтиҹәсиндә шагирдләрин һәјат мүшаһидәләри вә тәсәввүрләри зәнкинләшир.

Мәктәблиләрин һәјат тәчрүбәсинин зәнкинләшмәси үчүн коммунист әмәји бригадалары илә онларын достлуғу чох фајдалы олмушдур. Зеленодолдакы 3 нөмрәли мәктәбин VII синиф шагирдләри бир нечә илдир ки, коммунист әмәјибригадасы илә достлуг едирләр, онлар һәмин бригаданын үзвләри илә бирликдә Казанын тарихи јерләринә сәјаһәтләр, диспутлар, екскурсијалар кечирмишләр. Коммунист әмәји бригадалары илә үнсиjјәт ән гијмәтли тәчрүбә илә—коммунизм гуручусу әхлаг кодексинин принсипләринә әсасланан ичтимаи davranыш тәчрүбәси илә мәктәблиләри таныш едир.

Мәктәбләр һәјаты билаваситә мүшаһидәнин тәшкили илә һеч дә кифајәтләнмир. Онлар һабелә китабларын, гәзетләрин, журналларын, диафилмләрин, театрын, телевизијанын, музејләрин, мәктәблиләр арасында бејнәлмиләлчилик јазышмаларынын тәшкили вә и. а. көмәји илә шагирдләрин һәјат тәчрүбәсинин зәнкинләшдирилмәсиндә кениш тәшәббүс көстәрирләр. Синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар иш даһа мүхтәлиф вә дәрин, даһа мәзмунлу олур, о, тәдрис просеси илә даһа сых әлагәләндирилир, онун тәрбијәви истигамәтлилиjини гүввәтләндирир. Тә'лим илә тәрбијәнин вәһдәти мејли бунда даһа парлаг тәзаһүр тапыр.

Зеленодол рајонундакы Нижне-Вјаза мәктәбинин рус дили вә әдәбиjјат мүәллими Л. Андрејева «V синиф шагирдләринин клубу»ну тәшкил етмишдир; бу клуб сонралар бөјүјүб «Кәнч сөз кәшфиjјатчысы вә инчәсәнәт һәвәскары клубу»на чеврилмишдир. Мәктәблиләр клубда рәссамлыгла таныш олмуш, радио илә консертләр динләмиш, инчәсәнәт усталарынын телевизија илә маграглы чыхышларынын һамысыны динләмәјә чалышмышлар. Грамофон валларынын динләнилмәси дә адәтә чеврилмишдир. Програмда нәзәрдә тутулмуш бир чох әдәби әсәрләрлә ушаглар В. Качалов, В. Јахонтов, А. Журавлјов кими сөз усталарынын ифасында таныш олмушлар. Л. Н. Толстојун јубилеjи күнләриндә клубун үзвләри Казана екскурсија кечирмиш, Јаснаја Полјанаја мәктублар көндәрмишләр. Т. Шевченконун анадан олмасынын 150 иллиjи Кијев университетинин тәләбәләри илә јазышма, Украјна маһны вә ше'рләринин динләнилмәси вә әзбәрләнмәси илә гејд едилмишдир. Кәнч инчәсәнәт һәвәскарлары К. Брјуловун, Ф. Васијевин, И. Репинин чәкдиjи шәкилләрин репродуксијаларындан сәркиләр дүзәлтмиш, балет тарихи илә марагланмышлар. Беләликлә, синфин диварлары кенишләнмиш вә кәнд мәктәблиләри кениш аләмә дахил олмушлар. Онларын идрак фәалиjјәти өлкәнин гајнар мәдәни һәјаты илә үзви сурәтдә говушмушдур. Шагирдләрин бөјүк вә чохчәһәтли һәјат мүшаһидәләри вә тәсәввүрләри «фонду» әлдә етмәси фәнләрарасы әлагәләрин јарадылмасы үчүн зәнкин гида верир вә идрак фәаллығы инкишафынын һәллedичи шәртләриндән биридир.

ҺӘЈАТИ ӘМӘЛИ ХАРАКТЕРЛИ ТАПШЫРЫГЛАР

Әлдә едилмиш биликләрдән истифадә олунмасыны тәләб едән тапшырыглар совет мәктәбинин тә'лим просесиндә һәмишә әһәмиjјәтли јер тутмушдур. Лакин чох заман бунлар әтраф керчәкликдән дејил, дәрсликләрдән көтүрүлмүш материал үзрә биликләрин мөһкәмләндирилмәси саһәсиндә мүмарисәләр формасында олмушдур.

Биликләрин тәтбигинин бу чүр биртәрәфли характердә олмасы нәзәриjјә илә тәчрүбәнин гаршылыглы әлагәсини позурду. Психолог Ј. Самаринин тәдгигатлары илә мүәjјән едилмишдир ки, мүх тәлиф һәјати шәраитдә биликләрин тәтбигиндә кифајәт гәдәр тәчрүбәнин олмамасы бунунла нәтичәләнир: шакирдләр нәзәри мүддәалары һәјатда тәсадүф едилән конкрет ситуасијаларла узлашдыра билмирләр, онларда ејни бир саһәдә биликләрин нә исә бир нөв тәчрид олунмуш ики системи — мәктәбдә тәләб едилән биликләр системи вә һәјат тәчрүбәсинә «хидмәт едән» биликләр системи јараныр. Тамамилә ајдындыр ки, бунунла да һәм биликләрин кејфијјәтинә вә коммунист дүнјабахышынын формалашмасына, һәм дә кәнчләрин әмәли фәалијјәтә һазырланмасына бөјүк зәрәр дәјир.

Бунунла әлагәдар олараг, һәјати әмәли характерли тә'лим тапшырыгларынын јеринә јетирилмәсинә елмин әсасларынын тәдрисинин һәјатла әлагәсинин әсас истигамәтләриндән бири кими бахан мүәллимләрин тәчрүбәсини лајигинчә гијмәтләндирмәк лазымдыр. Шакирдләр биликләрини мүхтәлиф һәјати шәраитдә тәтбиги үзрә мүмарисәләр едирләр. Бир сыра характерик мисаллар кәтирәк.

Д. Бајнов мәсәләләр тәртиб етмәји мүнтәзәм сурәтдә мәктәблиләрә тәклиф едир. Һәјати кәмијјәт материалларына әсасән мәсәләләрин тәртиби ушаглары әтраф керчәкликдә кәмијјәт мүнасибәтләрини кермәјә вә тапмаға алышдырмагла зеһни бахыш даирәсинин кенишләнмәсинә вә әмәли фәалијјәт үчүн чох мүһүм олан идрак бачарыгларынын формалашмасына көмәк едир. М. Данилов өзүнүн «Совет мәктәбиндә тә'лим просеси» адлы китабында һаглы олараг гејд едир ки, һәјатда, тәчрүбәдә ријазијјаты мүстәгил сурәтдә, мәсәләләр тәртибчисинин көмәји олмадан, мүәллимин јардымы олмадан тәтбиг етмәк лазым кәлир. Бурадан да мәктәблиләрә мәсәләләр тәртиб етмәји, бунун үчүн фактик материал топламағы, мәсәләнин үмдә мәгзини мүәјјән етмәји өјрәтмәк зәрурәти ирәли кәлир. Мәктәблиләрә ријази суалы әтрафдакы һәјат шәраитиндән өзләринин ајырыб котүрмәси вә ифадә етмәси бачарығыны өјрәтмәк лазымдыр.

Д. Бајно вмәктәб парталарынын һазырландығы Челнина рајон сәнаје комбинаты харратлыг сехинә VI синиф шакирдләринин екскурсијасыны тәшкил етмишдир. Парталарын истеһсалы шакирдләри чох марагландырмышдыр. Онлар парталарын һазырланмасы нормалары вә гијмәтләри һаггында, әмәк мәһсулдарлығы вә планын јеринә јетирилмәси һаггында, мүхтәлиф һәчмли парталарын сатыш гијмәтләри һаггында мә'лумат топламышлар. Ушаглар һәмин материала әсасән чохлу мараглы мәсәлә тәртиб етмиш вә хүсусән бир синфин парталарла тәчһиз едилмәсинин дөвләтә нә гәдәрә баша кәлдијини һесабламышлар. Һәм дә онлар тамамилә тәбии олараг белә бир нәтичәјә кәлмишләр ки, мәктәб әмлакына гајғылы мүнасибәт зәруридир.

Јухары синиф шакирдләри илә Д. Бајнов истеһсалат шәраитиндә тәдрис тапшырыгларынын јеринә јетирилмәсини кениш тәтбиг едир. О, бу типдән чохлу мәзмунлу вә мараглы тапшырыг ишләјиб һазырламышдыр. Мәсәлән, нефт базасына екскурсијалар зәнкин материал вермишдир. Шакирдләр өјрәнмишләр ки, ССРИ-дә нефтин вә нефт мәһсулларынын — бензинин, ағ нефтин, дизел јаначағынын вә с.—сахланмасы үчүн тәбәгә поладдан гајнаг вә ја пәрчимләмә јолу илә һазырланмыш шагули вә үфүги силиндрик резервуарлардан тутумлар кими истифадә едилир. Үфүги резервуарын көвдәси силиндрик һиссәдән, ики дибдән вә боғаздан ибарәтдир. Дибләр ја мүстәви, ја да габармыш формада (сферик, конус вә ја овал формаларында) һазырланыр. Резервуарын һәр бир конструксијасы өзүнүн ријази һесабламаларыны тәләб едир. Тутум калибрләмә чәдвәлләри үзрә нәзәрә алыныр: Бу чәдвәлләр һәр сантиметр ахынтыдан сонра јаначағын һәчмини мүәјјән етмәк имканы верир.

Шакирдләр ријазијјатдан синиф вә ев тапшырыглары үчүн бөјүк материал әлдә етмишләр. Онлар шагули вә үфүги резервуарларын өлчүлмәси саһәсиндә әмәли ишләр апармагла һәчмләрин һесабланмасы вә базадакы тутумларын там сәтһләри үзрә бир сыра мәсәләләр тәртиб вә һәлл етмишләр. Мәсәлән, јалныз дибләрин формасы дәјишдирилән силиндрик үфүги резервуарын тутумунун тә'јини үчүн мәсәләләрин там бир системи тәртиб едилмишдир; бу исә шакирдләри һесаблама иши илә јүкләмәдән онларын диггәтини өјрәнилән ријази анлајышлара чәмләшдирмәк имканы вермишдир. Мүәјјән кәмијјәтдә (10, 20, 30 см вә и. а.) јаначаг төкүлмәси шәраитиндә онун мигдарыны тә'јин етмәк үчүн фәрди мәсәләләр верилмишдир. Бүтүн мәсәләләр үзрә шакирдләр чертјожлар гурмуш, гыса тәсвир вә мүфәссәл һәлл етмә вермишләр.

Екскурсијалар вә һесабламалар шакирдләри чәзб етмиш вә онлара истеһсалатла сых әлагәдар олан чохлу фајдалы билик вермишдир. Онлар әјани бир сурәтдә јәгин етмишләр ки, мүхтәлиф ријази дүстур вә чәдвәлләр тәчрүбәдә нечә кениш тәтбиг едилир; бунларсыз исә нефт мәһсулларынын бүтүн гәбул, сахланма вә бурахылма просеси ағыласығмаздыр.

Мүстәгил зеһни вә әмәли фәалијјәт тәләб едән һәјати мәзмунлу мәсәләләрин ишләниб һазырланмасы габагчыл физика мүәллимләринин тәчрүбәсиндә характерик әламәтә чеврилмишдир.

Арскдакы 1 нөмрәли орта мәктәбин физика мүәллими А. Шитов истеһсал әсаслары дәрсиндә «Иш вә тагәт» мөвзусу өјрәниләркән шакирдләрә токарвинткәсән дәзкаһын паспорту үзрә електрик моторунун тагәтини (күчүнү), шпинделин дөврәләринин мигдарыны мүәјјән етмәк, деталын диаметрини штанкенсиркул илә өлчмәк вә кәсичинин нә кими мүгавимәтә раст кәлдијини һесабламаг тапшырығыны вермишдир. Шакирдләр буна тәәччүб галмышлар ки, кичик кәсичи 75 кг мүгавимәтә раст кәлир.

Мүәллимләр әмәклә әлагәдар олан тә'лим тапшырыгларыны кениш тәтбиг едирләр. Казандакы 99 нөмрәли мәктәбин IX синиф шакирдләри «Саһәләрин өлчүлмәси» мөвзусу өјрәниләркән дәзкаһларда тәсадүф етдикләри мүрәккәб фигурларын саһәләрини өлчмәк үсулларыны тәдгиг етмишләр: чохшпинделли автомат токар дәзкаһында малти хачынын, икитаврлы дискләрин саһәсини һесабламыш; сүркү голларынын, мүхтәлиф формалы (даирәви, үчкүнч, конус, еллипсоид) чарх голларынын саһәсини тә'јин етмишләр. Онлар өјрәнмишләр ки, бу, машынгајырманын әсасларындан бири олан мөһкәмлијин һесабланмасында лазымдыр.

Кутлу-Букаш вә Болше-Тарханов орта мәктәбләриндә ријазијјатдан, физикадан, кимјадан, биолокијадан, рәсмхәтдән шакирдләрин истеһсалат тә'лими илә әлагәдар олан материаллара әсасән мәсәләләр вә тапшырыгларын ишләниб һазырланмыш системи республикада кениш јајылмышдыр. Бу чүр тапшырыглар вә бачарыгла сечилмиш олан һәјат мәзмунлу мәсәләләр фәаллыг, зеһни вә әмәли фәалијјәт мүстәгиллији тәләб едир, лазым олан мә'луматлары ахтарыб тапмағы, мә'лумат китабчалары вә чәдвәлләриндән истифадә етмәји, дүстурлары дүшүнүлмүш бир сурәтдә тәтбиг етмәји өјрәдир, шакирдләрин политехник бахыш даирәсинин кенишләнмәсинә сәбәб олур.

Ана дили, рус дили вә әдәбијјат тәдрисиндә дә һәјати әмәли характерли тә'лим тапшырыгларынын хүсуси чәкиси артмышдыр. Мүәллимләр, шакирдләрин билик вә бачарығыны мүшаһидәләрлә, тәәссүратларла, емосијаларла зәнкинләшдирирләр. Һәјати мүшаһидәләрдән мәктәблиләрә керчәклији тәһлил етмәји, өз фикир вә һиссләрини ифадә етмәји, өз биликләрини һәјатда әмәли сурәтдә тәтбиг етмәји өјрәтмәк үчүн бачарыгла истифадә едилир.

Зеленодолдакы 4 нөмрәли мәктәбин мүәллими Н. Шветс V синиф шакирдләрини дәмир јол стансијасына екскурсијаја апармышдыр. Онлар вағзала бахмыш, гатарларын һәрәкәтини вә дәмирјолчуларын ишини мүшаһидә едәрәк көрдүкләринин һамысыны гејдә алмышлар. Онлар «Гатары көзләјәркән» мөвзусунда инша јазмалы идиләр. Бир гәдәр тәхәјјүлә вармаға, өзүнү узаг сәјаһәтә кедән кими тәсәввүр етмәјә ичазә верилирди. Екскурсија шакирдләрин лүғәтинин зәнкинләшмәсинә, мүшаһидәчилик вә јарадычылыг фикринин инкишафына көмәк етмиш вә ејни заманда онлара нәглијјат һаггында фајдалы әмәли мә'луматлар вермишдир.

Мәктәб һәјати әмәли мәзмунлу материала әсасән иншалар јазыб һазырламаг үчүн екскурсијаларын там бир системини ишләјиб һазырламышдыр: шакирдләр китабханада ејни заманда каталогдан нечә истифадә етмәји өјрәнмиш, мәдәнијјәт сарајына, почта, хизәк фабрикинә и. а. екскурсијаја кетмишләр.

Синфин һәјаты әмәли мүмарисәләр үчүн гијмәтли материал верир. Атнина орта мәктәбиндә дәрсләрдә синиф дивар гәзетиндә дәрч едилмиш мәгаләләрин татар дилиндән рус дилинә тәрчүмә олунмасы тәтбиг едилир. Шакирдләр нөвбә илә чүмләләри бир-биринин ардынча шифаһи сурәтдә тәрчүмә едирләр. Галан шакирдләр исә сөзләри јазыр, өјрәнилән грамматик мөвзуја мүвафиг олараг мүмарисәләри јеринә јетирирләр. Һәм дә тәрчүмә едилән мәгаләнин һансы чәһәтчә мараглы вә ибарәтамиз олдуғу мүзакирә едилир. Рус дили дәрсләриндә дөври сурәтдә кечирилән шифаһи гәзет кениш јер тутур. Белә дәрсләр шакирдләрин нитг практикасыны кенишләндирир, шакирдләри фәаллашдырыр вә бунунла бирликдә онлара мүсбәт тәрбијәви тә'сир көстәрир.

Ишкүзарлыг мәктубу јазмаг тә'лими дә кенишләндирилмишдир. Габагчыл мүәллимләр ишкүзарлыг мәктублары, почт кечирмәләри, телеграмлар тәртиб етмәк тә'лимини чәлбедичи формада гурур вә ону јарадычылыг тәхәјјүлүнүн инкишафы илә әлагәләндирирләр. Мәсәлән, мәктәблиләрә тәклиф едилмишдир ки, онлар өзләринин артыг һәјата гәдәм гојдугларыны, севдикләри ихтисас үзрә ишләмәјә башладыгларыны вә илк әмәк һаггындан аналарына пул көндәрдикләрини тәсәввүр етсинләр. Вәзифә пајланмыш почт бланкларында пул кечирмәсини дүзкүн тәртиб етмәкдән, гыса мүшајиәтедичи мәтн тәртиб етмәкдән, бунда өз һисс вә арзуларыны ифадә едә билмәкдән ибарәт олмушдур. Тапшырыг шакирдләри чәзб етмиш вә бөјүк марагла јеринә јетирилмишдир (Зеленолдакы 4 нөмрәли мәктәб, мүәллим В. Ансиферова).

Мүәллимләр дил мүшаһидәләри вә муасир керчәклији әкс етдирән мәзмунлу тәмринләрин, емосионал мәтнләрин, чүмләләрин вә сөзбирләшмәләринин сечилмәсинә даһа артыг диггәт вермәјә башламышлар.

Нижне-Вјаза мәктәбинин шакирдләриндә (мүәллим Л. Андрејева) белә бир һал гајдаја чеврилмишдир: бүтүн грамматик материал зеһин даирәсини кенишләндирмәлидир. Мәктәблиләр грамматик мөвзуја чидди сурәтдә мүвафиг кәлән, лакин даһа мәзмунлу чүмләләрин сечилиб котүрүлмәси саһәсиндә јарышмышлар. Онлар бунлары «Пионерскаја правда»да, дикәр гәзет вә журналларда, Ушаг енсиклопедијасында, чәзб етмиш китабларда ахтарыб тапмышлар.

Татарыстан мүәллимләринин тәчрүбәси тәсдиг едир ки, иншалар үчүн мөвзуларын вә мүмарисәләр үчүн мәтнләрин дүшүнүлмүш бир сурәтдә сечилмәси шакирдләри нәинки јалныз бәдии сөз нүмунәләри илә, һабелә јени һәјати һадисәләрлә дә таныш етмәјә көмәк едир, керчәклик һаггында онларын тәсәввүрләрини кенишләндирир. Шакирдләрин бу чүр материалы мүстәгил сурәтдә сечиб көтүрмәси онлара фәал мараг вә биликләрә јарадычы-тәдгигати јанашмаг бачарығы ашылајыр.

Тә'лим мәшғәләләринә һәјати әмәли истигамәтлилик верилмәси онларын тәһсил вә тәрбијә әһәмијјәтини артырыр. Зеһни вә физики әмәк мәдәнијјәти тәкмилләшдирилир. Фәнләрарасы әлагәләр мөһкәмләнир. Мәктәблиләр әлдә етдикләри нәзәри мүддәалары тәчрүбәдә јохламаға өјрәшдирилир, бу исә биликләрин тәтбиг едилмәси формаларындан бирпдир. Нәзәријјә илә тәчрүбә арасындакы әлагәсизлик арадан галдырылыр, шакирдләр биликләрин һәгигилијинә инанырлар, онларда диалектик-материалист дүнјабахышы формалашыр. Бу чүр тапшырыгларын јеринә јетирилмәси заманы өз биликләринә инам ашыланыр, онлары даһа кениш ичтимаи тәчрүбәдә тәтбиг етмәјә сә'ј вә һазыр олмаг габилијјәти јараныр.

Һәјати әмәли характерли тапшырыглар мәктәблиләрин әмәли фәалијјәтә һазырланмасында, коммунизм чәмијјәти фәал гуручусунун тәрбијәсиндә мүһүм һәлгәдир.

БИЛИКЛӘРИН ИЧТИМАИ ТӘЧРҮБӘДӘ ТӘТБИГИ

Биликләрин мәһсулдар әмәкдә вә ичтимаи-фајдалы фәалијјәтдә тәтбиги елмләрин әсаслары тәдрисинин һәјатла әлагәсинин хүсусилә мүһүм истигамәтидир. В. И. Ленин гејд етмишдир ки, иш олмадан, мүбаризә олмадан коммунизми китабдан өјрәнмәк һеч нәјә дәјмәз. Ленинин бу принсипи Сов.ИКП Програмында даһа да инкишаф етдирилмишдир: «Һәр бир адамын давранышында, һәр бир коллективин вә һәр бир тәшкилатын фәалијјәтиндә коммунизм идејалары коммунист ишләри илә үзви сурәтдә әлагәләндирилмәлидир». Буна көрә дә гејд етмәк фәрәһлидир ки, биликләрин ичтимаи тәчрүбәдә тәтбиги Татарыстан мәктәбләринин тәчрүбәсиндә кет-кедә даһа кениш тәчәссүм тапыр. Һәјат һадисәләрини баша дүшмәјин кет-кедә дәринләшмәсиндән вә һәјати әмәли характерли тә'лим тапшырыгларынын јеринә јетирилмәси тәчрүбәсиндән белә бир мәгсәд үчүн истифадә едилир ки, мәктәблиләр биликләрә керчәклији дәјишдирмәјин аләти кими јијәләнсинләр, һәјата мүдахилә етсинләр, коммунизм чәмијјәти гурмаг уғрунда мүбаризәдә фәал иштирак етсинләр.

Нәзәријјәнин тәчрүбә илә әлагәсинә аид Ленин принсипи бир чох шакирд истеһсалат бригадаларынын ишиндә мүвәффәгијјәтлә тәтбиг олунур. Кузнечиха, Сарманов, Шереметјев вә бә'зи башга бригадалар кет-кедә даһа артыг бир сурәтдә тә'сирли коммунист тәрбијәси мәктәбләринә чеврилир. Онларын әһәмијјәти бунун сајәсиндә артмышдыр ки, сон илләрдә онлардакы коллектив мәһсулдар әмәк тәчрүбәчилик иши илә сых әлагәләндирилир. Бригадалар алимләрин тапшырыглары үзрә тохумларын сәпингабағы фосфор-үзви дәрманларла ишләнмәси саһәсиндә микрокүбрәләрлә тәчрүбәләр апарыр, сәпинин вә биткиләрә гуллуг етмәјин ән сәмәрәли пријомларыны ахтарырлар. Мәктәблиләр идраки ахтарышлара чәлб олунур, онларда тәдгигатчылыг иши вәрдишләри формалашыр.

Кузнечика бригадасындакы ушаглар биолокија вә агрономијаја јүксәк мараг көстәрир, онлар үчүн ајрылмыш 60 һектарлыг тарлада експеримент ишини бөјүк бачарыг, әзм вә сәбатла апарырлар. Бригаданын үзвләри Тимирзајев кәнд тәсәррүфаты академијасына, ССРИ ХТНС-ә екскурсијаја кетмиш вә һәр јердә өз мәктәбләриндә нә тәтбиг едә биләчәкләринә диггәтлә бахмышлар.

Екскурсијалар биликләри тамамламағын инандырычы мәнбәји олмуш, мүшаһидәчилијә алышдырмыш, тутушдурмаг (мүгајисә етмәк) вә дүзкүн нәтичәләр чыхартмаг, реал һәјатда өз колхозунун вә өз өлкәсинин «бу күнүнү» вә «сабаһыны» көрмәк габилијјәти ојатмышдыр. Дүшүнән бејин илә әмәксевәр әлләрин иттифағы һиссолунан әмәли нәтичәләр вермишдир. Мәктәблиләр 143 сентнер «Лүтестсенс-758» сортлу буғда тохуму, 45 сентнер гарабашаг, 755 сентнер гарғыдалы дәни јетишдириб көтүрмүшләр. Шәкәр чуғундуру әкининә аид бригаданын төвсијәсини колхоз гәбул етмишдир.

Тә'лим просеси илә билаваситә әлагәдә тәшкил едилән ичтимаи-фајдалы әмәјин кениш вүс'әти — сон илләр әрзиндә республика мәктәбләринин ишиндә ән әламәтдар чәһәтләрдән биридир. Тәдрис-тәчрүбә саһәләри бир сыра колхозларда, совхозларда вә әһали арасында тәрәвәзчилик вә бағчылыг мәдәнијјәтинин јүксәлмәсинә көзәчарпачаг дәрәчәдә тә'сир көстәрмәјә башламышдыр.

Тәбиәтин горунмасы саһәсиндә иш дә даһа мәзмунлу олмушдур. Мәктәблиләр «јашыл доста» чанлы мәһәббәт тәзаһүр етдирирләр. Јахшы патрул халга мәхсус олан тәбии сәрвәтләрин ајыг кешикчисинә чеврилир.

Бу ичтимаи-фајдалы әмәк мәктәблиләрдән дүшүнүлмүш биоложи биликләр вә сәмәрәли агротехники гајдаларын өјрәнилмәсини тәләб едир, һәр шејлә марагланмаглыг, һәр шеји өјрәниб билмәк вә ичтимаи фәаллыг тәрбијә едилмәсинә көмәк едир.

Нәзәријјәнин тәчрүбә илә әлагәси физика вә ријазијјатын тәдрисиндә дә өз лајигли әксини тапыр. Шакирдләр конструкторлуг вә сәмәрәләшдиричилик ишинә кет-кедә даһа артыг чәлб олунурлар, онлар мәктәбләри вә кәндин мәдәнијјәт мүәссисәләрини електрикләшдирир вә радиолашдырыр, тәдрис кабинетләри үчүн аваданлыг һазырлајырлар.

Јухмачина орта мәктәбинин мүәллими В. Галјамин «Буғ әмәлә кәлмәси вә буғун конденсасијасы» мөвзусу үзрә колхоз фермасына екскурсија кечирмишдир. Јемин пөртләдилмәси мүшаһидә едилдикдән сонра мүәллим шакирдләрин гаршысында буғ (бухар) гурғусунун мәһсулдарлығыны тә'јин етмәк мәсәләсини гојмушдур. Ушаглар фермада гурулмуш силиндрик чәни тәдгиг етмәклә онда бир саат әрзиндә нә гәдәр су вә нечә дәрәчәдә гыздығыны тә'јин етмишләр. Сујун гызмасыны сүр'әтләндирмәк үчүн буғун мигдарыны дәјишдирмәдән калориметр принсипини тәтбиг етмәји шакирдләр тәклиф етмишләр. Бу принсипи онлар јем пөртләдилмәсиндә дә тәтбиг етмәји тәклиф етмишләр. Шакирдләрин јем һазырланмасында буғун сәрф едилмәсини азалдан тәклифи колхоз тәрәфиндән гәбул едилмишдир.

Октјабр рајонундакы Ново-Алметјев мәктәбинин шакирдләри мүәллим С. Шакировун рәһбәрлији алтында ДТ—40 електрик стансијасы әлдә етмәклә онун үчүн даш бина тикмиш, дахили вә харичи електрик хәтләрини лајиһәләшдирмиш вә бу иши јеринә јетирмиш, пајлашдырычы лөвһә гурашдырмыш, мәктәби, е'малатханалары, интернат вә кәнд клубуну електрикләшдирмишләр.

Мәктәблиләр өз биликләрини мүхтәлиф мә'дәни-маариф ишиндә тәтбиг едирләр. Онлар мә'рузәләр вә сијаси мә'луматвермәләрлә чыхыш едир, ашағы синифләрдә вә әһали арасында тәшвигат вә тәблиғат иши апарырлар.

Казандакы 26 нөмрәли мәктәбин ијирми нәфәр јухары синиф шакирди Арск рајону үзрә бешкүнлүк хизәк тәшвигат јүрүшү кечирмишдир. Онлар мүәллим Л. Галејеванын рәһбәрлији алтында бир нечә кәнддә Сов.ИКП МК декарб (1963) Пленумунун гәрарлары һаггында мүһазирәләрлә чыхыш етмиш, Татарыстанда кимја сәнајесинин инкишафы планы вә наилијјәтләри һаггында дивар гәзетләри бурахмышлар. 99 нөмрәли мәктәбин шакирдләри Тетјуша рајону үзрә хизәк тәшвигат јүрүшү кечирмишләр.

Шакирдләрин биликләри һабелә өлкәшүнаслыг ишиндә дә өз тәтбигини тапыр. Тә'лимин һәјатла әлагәсини мөһкәмләндирмәк үчүн һәмин ишин әһәмијјәтини Агрыза рајонундакы Крындина сәккизиллик мәктәбинин мүәллими Ф. Садыковун тәчрүбәси инандырычы бир сурәтдә көстәрир. Онун рәһбәрлији алтында мәктәблиләр өз доғма јерләриндә Совет һакимијјәтинин гурулмасы вә вәтәндаш мүһарибәсинин тарихини тәсвир етмиш, Чапајев адына колхозун тарихини јазмыш, рајон комсомол вә пионер тәшкилатларынын тарихи һаггында материаллар топламышлар. Мәктәбин јанында республикада илк халг музеји јарадылмышдыр. Шакирдләр өз тарих ахтарычылығы ишләриндә мүһүм тапынтылара наил олмушлар. Онлар вәтәндаш мүһарибәсинин фәал иштиракчысы, унудулмуш ингилабчы шаир Даут Губајданын тәрчүмеји-һалыны јазмыш, онун итирилмиш олан ше'рләрини ахтарыб тапмышлар. Онларын тапдығы ше'рләр нәшр олунмуш вә шаирин әсәрләри татар поезијасы антолокијасына дахил едилмишдир.

Лакин, бәлкә дә, кәнч өлкәшүнасларын ән гијмәтли фәалијјәт нәтичәләри онларын зеһни инкишафындан ибарәтдир. Онлар тарихи севмиш, материалларын топланмасы, тәсвир вә тәртиб олунмасында бачарыг вә вәрдишләр газанмышлар. Шакирдләрин бахыш даирәси кенишләнмиш, һәр шејлә марагланмаг габилијјәти артмыш, биликләри даһа һәртәрәфли олмуш, ана вә рус дилләриндә нитги инкишаф етмишдир, онлар јолдашлары вә јашлылар гаршысында мә'рузәләр етмәји вә мә'луматларла чыхыш етмәји өјрәнмишләр. Ушаглар совет халгынын кечмишини вә јени һәјат гуручулугу уғрунда фәдакар мүбаризәсини өјрәнмәклә әтраф керчәкликдә коммунизм рүшејмләринин гәрарлашмасы уғрунда бүтүн гүввәләри илә мүбаризә апармаг сә'јинә јијәләнмишләр. Бөјүк һадисәләрин ветеранлары вә иштиракчылары илә, колхозун габагчыл адамлары илә көрүшмәклә онларын гәлби бу адамларын лајагәтли варисләри олмаг арзусу илә чошмушдур. Кәнч өлкәшүнаслар ичтимаи-фајдалы әмәкдә, тәдрис-тәчрүбә саһәсиндә вә бәдии өзфәалијјәтдә фәал иштиракчы олмушлар.

Республиканын мәктәбләриндә мүәссисәләрин, кәнд вә колхозларын тарихини тәртиб етмәк саһәсиндә иш кенишләнмишдир. Өлкәшүнаслыг кушәләри вә музејләри јаратмаг саһәсиндә мәктәблиләрин әмәли фәалијјәти онларын идрак марағыны, мүшаһидәчилијини, керчәклији баша дүшмәк вә гијмәтләндирмәк бачарығыны инкишаф етдирир, биликләрини дәринләшдирир, бу биликләрә фәал тә'сир характери кәсб етдирир.

Габагчыл мүәллимләр биликләрин, шифаһи вә јазылы нитг вәрдишләринин ичтимаи тәчрүбәдә тәтбигини бачарыгла тәшкил едирләр. Бу нөгтеји-нәзәрдән Казандакы 88 нөмрәли мәктәбин мүәллими В. Семјонованын тәчрүбәси мараглыдыр; о, В. И. Ленинин һәјаты вә ингилаби мүбаризәси тимсалында бөјүк тәрбијә ишини кенишләндирмишдир. Мәктәблиләр Казандакы В. И. Ленин музејинин, В. И. Улјанов—Ленин адына Дөвләт Университети Ленин отағынын материалларыны алудәликлә вә әсаслы сурәтдә өјрәнмиш, Улјановска вә Москваја Ленин јерләринә кетмишләр. Рәһбәрин образы мәктәблиләрин зеһин вә һиссләринә һаким олмушдур. Онларда Казандакы В. И. Ленин музејинин коллектив ичтимаи мүхбири олмаг идејасы јаранмышдыр. Совет Иттифагынын мүхтәлиф кушәләриндән мәктәбләрин сорғусуна чаваб олараг, ушаглар VII вә VIII синифләрдә охудуглары мүддәт әрзиндә Казандакы Ленин јерләринин тәсвири һаггында миндән артыг мәктуб јола салмышлар. Ән гијмәтли чәһәт исә бундан ибарәтдир ки, мәктәблиләр В. И. Ленин музеји адындан јазышма апармағын онлара е'тибар едилмәсиндән јүксәк мә'нәви мәмнунијјәт һисси кечирмишләр. Билikләрин әһәмијјәтини баша дүшмәк, мә'нәви борчу дәрк етмәк, јүксәк мә'нәви һиссләр јаранмасы вә мәмнунлуг, ичтимаи фајдалы фәалијјәт там бир ваһид һалында говушмуш, мәктәблиләрин шәхсијјәтинин формалашмасына дәрин тә'сир костәрмишдир.

Лакин шакирдләрин билијини ичтимаи тәчрүбәдә тәтбиг етмәји тәшкил едәркән јол вермәк олмаз ки, әмәли фәалијјәт нәзәри биликләри көлкәдә гојсун. Н. К. Крупскаја бу мәсәләнин баша дүшүлмәсиндә бәситләшдирмәјә гаршы, нәзәријјәјә лазыми гијмәт верилмәмәсинә гаршы мүбаризә апарырды: «Нәзәријјә фәалијјәтдә рәһбәрлик олмалыдыр. Әлбәттә, буну бәситләшдирилмиш шәкилдә баша дүшмәк олмаз: будур, белә бир теореми кечдин,—ону елә бу саат һәјата кечирт. Нәзәријјә тәчрүбәјә тә'сир кестәрир, ону дүшүнүлмүш едир, ону дәринләшдирир, лакин, дикәр тәрәфдән, тәчрүбә нәзәријјәни зәнкинләшдирир. Бурада гаршылыглы асылылыг диалектик-спесификдир. Нәзәријјәни һәјатдан ајырмаг олмаз. Лакин гојмаг олмаз ки, әмәли вәзифәләр нәзәријјәнин сәсини батырсын».

Биликләрин ичтимаи тәчрүбәдә тәтбигинин дүзкүн тәшкили һәм нәзәријјәнин даһа дәриндән вә мөһкәм өјрәнилмәсинә, һәм дә шакирдләрин әмәли фәалијјәтә һазырланмасына вә әхлаги тәрбијәсинә көмәк едир. Биликләр тәтбигедилмә просесиндә дәринләшир вә тәкмилләшир. Онлар даһа сүбути вә мүхтәлиф һәјат ситуасијаларында тәтбигедилән олур. Ири вә хырда ичтимаи-фајдалы ишләр биликләрин ролуну керчәклији дәјишдирмәк аләти кими дәрк етмәјә көмәк едир.

Биликләрин ичтимаи тәчрүбәдә тәтбиги мәктәблиләрин идејача мәтинләшмәсинә, фәаллыг вә мүстәгиллијин шәхсијјәт әламәтләри кими инкишафына көмәк едир.

ПЕДАГОЖИ ӘДӘБИЈЈАТ ЈЕНИЛИКЛӘРИ

«ШАКИРДЛӘРИН СИНИФДӘНХАРИЧ ОХУСУ»

Мәктәбин гаршысында дуран вәзифәләрдән бири дә шакирдләрдә көзәл бәдии гираәт вәрдишини инкишаф етдирмәкдир.

Јахшы охумағы бачармаг—јахшы данышa билмәк үчүн әсас шәртләрдәндир. Мәктәбдә шакирдләрә јахшы, дүзкүн данышмағы өјрәтмәк үчүн онлары јахшы охумаға алышдырмаг лазымдыр. Бунун үчүн илк әввәл шакирдләрдә китаба, бәдии әдәбијјата мәһәббәт, мараг ојатмаг, онлары мүталиәјә һәвәсләндирмәк лазымдыр. Мәктәблиләри мүталиәјә һәвәсләндирмәјин икинчи гијмәтли чәһәти ондадыр ки, о, һәм дә тәрбијәви әһәмијјәт дашыјыр.

Охунун кениш јајылмыш формаларындан бири дә шакирдләрин синифдәнхарич гираәтидир. Бу оху, шакирдләрин әдәбијјатдан алдыглары билији даһа да мөһкәмләндирмәјә, зәнкинләшдирмәјә хидмәт едир, әдәбијјат фәнninин тәдрисини һәјатла бағлајыр. Одур ки, синифдәнхарич оху синифдәки охунун давамы олмалы, даһа доғрусу, бир-бирини изләмәли вә тамамламалыдыр.

Мәһз буна көрә дә мәктәбләрдә синифдәнхарич охуну елә тәшкил етмәк лазымдыр ки, шакирдләр дәрс просесиндә өјрәндикләри әсәрләрлә синифдәнхарич мәшғәләләрдә охудуглары, мүзакирә етдикләри әсәрләр арасында мүһүм вәһдәт вә ујғунлуг олдуғуну һисс етсинләр, охунан әсәрләр онларын мә'нәви инкишафында мүһүм рол ојнасын.

Мүәллиф З. Әлијеванын«Шакирдләрин синифдәнхарич охусу» адлы китабчасында һәмин мәсәләдән әтрафлы бәһс едилир. Китабчада синифдәнхарич охунун форма вә методлары да јығчам шәкилдә шәрһ олунур.

Китабчада республикамызын габагчыл мүәллимләринин бу саһәдәки мүсбәт иш тәчрүбәсиндән дә јери кәлдикчә бәһс олунур.

Китабчаны «Маариф» нәшријјаты бурахмышдыр.

«ӘДӘБИЈЈАТ ДӘРСЛӘРИНДӘ ӘЈАНИЛИКДӘН ИСТИФАДӘ»

Һәмин китабчанын мүәллифи С. Әлијева јазыр ки, дикәр фәнләрин тәдрисиндә олдуғу кими, әдәбијјат дәрсләринин сәмәрәли тәшкилиндә дә тә'лим үсулларындан бачарыгла вә јарадычылыгла истифадә етмәјин әһәмијјәти бөјүкдүр. Тә'лим үсулларындан бири дә әјаниликдир. Әјанилик дәрсин чанлы, мараглы олмасына, тә'лим материалларынын асан вә мөһкәм мәнимсәнилмәсинә имкан верир, тәдрис заманы гаршыја чыхан чәтинликләри арадан галдырмагда мүәллимин ишини асанлашдырыр.

Көркәмли совет педагогу Ј. Ј. Гәлант дејир ки, дәрсдә әјани вәсаитдән истифадә нәтичәсиндә харичи һисс органларынын көмәји илә шакирдләр конкрет әшјаны, һадисә вә просесләри натуралар, ја да тәсвирләрин көмәји илә дәрк едирләр.

Мәктәбдә тәдрис олунан һәр бир фәннин өзүнәмәхсус әјани имканлары вардыр. Одур ки, әдәбијјаты да јазычынын тәрчүмеји-һалына аид фотошәкилләрдән вә синхроник чәдвәлләрдән, бәдии әсәрләри кечдикдә исә онларын мәзмунуна аид иллүстрасија вә карикатуралардан истифадә етмәдән өјрәтдикдә истәнилән нәтичәни әлдә етмәк мүмкүн олмур, дәрс марагсыз вә чансыхычы кечир. Әдәбијјат тәдрисиндә бәдии сөздән мәһарәтлә истифадә етмәк, шакирдләрә бәдии мәтнләри ифадәли охумаг бачарығы ашыламаг вә бу саһәдә мүвафиг вәрдишләр тәрбијә етмәк чох фајдалыдыр.

Әдәбијјат дәрсләриндә истифадә олунан әјани вәсаит шакирдләрин нитг инкишафына да мүсбәт тә'сир едир, онларын сөз еһтијатынын зәнкинләшмәсинә имкан верир.

Бүтүн јухарыда гејд етдијимиз мәсәләләр һаггында кениш вә әтрафлы мә'лумат алмаг истәјәнләр «Маариф» нәшријјатынын бурахдығы «Әдәбијјат дәрсләриндә әјаниликдән истифадә» китабчасындан истифадә едә биләрләр. Һәмин китабчада